

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK
SZERKESZTI A FŐTITKÁR

XX. KÖTET. — 2. SZÁM

FRAKNÓI VILMOS

IG. ÉS T. TAG

EMLÉKEZETE

ÍRTA

BERZEVICZY ALBERT

IG. ÉS T. TAG, ELNÖK

(FELOLVASTA A M. TUD. AKADÉMIÁNAK 1927 MÁJUS 8-ÁN TARTOTT
ÜNNEPI KÖZÜLÉSÉN)

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1927

FRAKNÓI VILMOS

EMLÉKEZETE

ÍRTA

BERZEVICZY ALBERT

(FELOLVASTATOTT AZ AKADÉMIA
1927. MÁJUS 8-ÁN TARTOTT ÜNNEPI KÖZÜLÉSÉN)

BUDAPEST
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1927

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

Tisztelt Ünneplő Gyülekezet!

Akadémiánk sokszoros hálával s ezért őszinte kegyelettel is tartozik ama férfiúnak, kinek emlékét, még életében kifejezett kívánságához képest nekem jutott feladatul e körben beszéddel ünnepelni.

Korán fejlődött s tartósnak és bensőnek bizonyult a viszony, mely Fraknói Vilmost hozzánk kötötte. Az Akadémia már a 17 éves ifjában észrevette a leendő kiváló történetírót, mikor egy, 1860-ban avégből kiírt pályázata alkalmával, hogy *adassék elő a magyar nemzet műveltségének állása az első fejedelmek korában és a kereszténység behozatalának története*, a «Perdus et pernox» jelige alatt pályázó munka nyerte el a jutalmat s a jeligés levél felbontása a Frankl Vilmos pesti központi szemináriumi papnövendék nevét tüntette elő. Öt évvel később egy levelében¹ még tiltakozott az ellen, hogy egy munkája az Akadémiában éppen a nagygyűlés előtt olvastassék fel, mert «még gyanuját is el akarta háritani annak, mintha hajhászná azt a kitüntetést, melyre még érdemetlen». Mindazonáltal már 1870-ben, tehát 27 éves korában megválasztatott levelező taggá s már három év elmultával rendes taggá, amit nemcsak már akkor jelentős és gazdag irodalmi munkássága, hanem az is megmagyaráz, hogy reá fontos feladatok vártak, melyek miatt lakását is nemsokára az Akadémiába kellett áttennie s ott mint a történeti bizottság előadójának az *Országgyűlési emlékek* kiadását intéznie;² ezt az állását nemsokára a II. osztály titkárságával kötötte egybe.

¹ Levele Rómer Flórishoz Esztergomból 1865 november 11-ikéről, *Nemz. Múzeum levéltára*.

² Levele Ipolyi Arnoldhoz Budapestről 1874 jan. 6-ról. *N. M.*

Tekintélye oly gyorsan nőtt s munkássága oly általános elismerésben részesült, hogy az Akadémia kilenc évvel levelező taggá választása után legfontosabb tisztségét, a főtitkárit ruházta rá 1879 májusában. Megválasztása ugyan életfogytig történt, ő azonban irodalmi tevékenységének oly nagy részét állandóan nem áldozhatta föl az igazgatási teendőknek s ezért tíz évvel utóbb lemondott a főtitkárságról s azt — az Akadémia bizalmából — a még díszesebb másodelnöki állással — Széchenyi egykori tisztségével — cserélte föl, melyet a váltakozás gyakorlatának megfelelően, egy három éves cikluson át viselt. Bár ez időben már sokat tartózkodott külföldön, különösen Rómában, ezentúl is az Akadémia állandó bizalmának jeleiben részesült: 1892-ben az Igazgató-tanács tagja lett, 1907-ben tiszteleti taggá lépett elő. Mind e tisztségei csak kifejezői voltak annak az elismerésnek, melyet az Akadémián belül is kifejtett tevékenységével kiérdemelt. Amíg Budapesten lakott s egészsége megengedte, egyike volt az akadémiai ülések legszorgalmasabb látogatóinak és felolvasóinak; részt vett a törökországi *Corvin-kódexek* visszaszerzésére irányult kiküldetésben, Ipolyi oldala mellett nagy része volt dísztermünk történeti falképei tervezésében, megrendelésében és ellenőrzésében s nagyszerű alapítvánnyal is ajándékozta meg Akadémiánkat, felajánlván római házát magyar történeti intézetül, melynek kormányzata, alapítványa értelmében akadémiai bizottságra van bízva.

Ezek a mi belső, mondhatnám házi jogcímeink arra, hogy a Fraknoi Vilmos emlékét ünnepeljük és áldjuk. Azonban mélyen érzem, hogy a róla való megemlékezésnek az ország első tudományos testületében azon a széles alapon kell nyugodnia, amelyet az ő tudományos, nevezetesen történetkutatói és történetírói működése a magyar nemzet szellemi életében elfoglal. Kutatói és írói munkájának szinte áttekinthetetlen terjedelme nem menthet föl az alól a kötelezettség alól, hogy jellemzésemet és méltatásomat lehetőleg annak egészére alapítsam, valamint attól sem, hogy tudósi és írói egyéniségének rajzát életfolyása legjellegzetesebb mozzanatainak keretébe helyezzem belé, mert csak ez az

életfolyás tette Fraknóinak példátlanul nagy munkateljesítményét lehetővé és másrészt a tudomány szolgálata szempontjából a legnagyobb beccsel és fontossággal bír az a mód, ahogy ő életfolyását tudományos céljainak, feladatainak alárendelte.

A nyugati felvidék egy szerény kis falujában, a nyitra-megyei Ürmény községben ringott a bölesője nagy történetésünknek ezelőtt 84 évvel¹ s szüleitől, kik eredetileg zsidók voltak,² a Frankl nevet örökölte, melyet csak atyja halála után, 1874 elején, tehát 31 éves korában cserélt fel a magyaros hangzású Fraknói névvel. Korán és nagy határozottsággal választván a papi pályát, miután már mint növendékpap kitűnt több sikeres pályázatával s a doktori fokozatot is elnyerte, már 21 éves korában külföldi katolikus kongresszusokban való részvételével nyitja meg utazásainak végtelen sorát, főképp azért, hogy a mechelni és würzburgi levéltárakban egyháztörténeti kutatásokat végezzen.

Ugyanez időben lesz Nagyszombaton középiskolai tanárrá s kezd foglalkozni Pázmány-monografiájával; a tanárság csakhamar terhére kezd válni, mert heti 13 órában kell a legkülönbözőbb tantárgyakat tanítania s kevés ideje marad saját történeti tanulmányaira.³ A következő évben pappá szentelik s Esztergomban kerül, mit papnevelő-intézeti tanár és egy egyházi lap⁴ szerkesztője. De már 1870-ben Pestre vágyik s pártfogója, Ipolyi kanonok segítségével kieszközli, hogy a fővárosba helyeztessék át, ahol egyelőre a Szent István-társulat körében nyer megbízatást, melynek elfogadásánál azonban föltételül szabja, hogy búvárlataira és irodalmi munkájára elegendő ideje maradjon.⁵

¹ Született 1843. februárius 27-én.

² A *br. Forster Gyula* által kikutatott anyakönyvi adatok szerint Fraknói 1843 februárius 27-én született a nyitra-megyei Ürmény községben a héber Frankl Sándor uradalmi orvos és Gerstl Johanna szülőkötől; 1845 szept. 12-én kereszteltetett meg kath. hitre ugyanott; keresztszülei voltak ifj. br. Hunyady János (Fr. atyja a Hunyady grófi uradalom orvosa volt) és gr. Hunyady Mária, később Borghese-Aldobrandini hercegné.

³ Levele Ipolyihoz 1865 márc. 15-ről. *N. M.*

⁴ Új Magyar Sion.

⁵ Levelei Ipolyihoz 1870—1872-ből. *N. M.*

Miután a fővárosban való időzése az Akadémiához közelebb hozta, sőt a publicistika terén való próbálkozására is indította,¹ 1874 végén váratlanul ajánlatot kapott a Széchenyi grófi nemzetségtől a Nemzeti Múzeum Széchenyi könyvtáránál megüresedett könyvtáróri állás elfoglalására nézve. Az ajánlat tetszett neki, el is fogadta s bár már a következő nyáron sajnálkozott felette, hogy «a múzeum rab-szolgája»,² majdnem öt éven át viselte ez állást, buzgó és üdvös tevékenységet fejtve ki benne, miközben természetesen utazásai, búvárkodásai és irodalmi munkája sem szüneteltek. Sőt annyira megszerette a könyvtárak és múzeumok ügyét, hogy később, már hajlott korában, ez ügy országos szervezésekor ő lett a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelője, beköltözött a múzeumba s könyvtárismereteit gyarapítandó még Amerikába is elutazott az ottani, európai fogalmainkat túlhaladó intézmények megtekintése végett.

1878-ban elnyerte a nagyváradi káptalan egyik irodalmi stallumát, mely őt — a nélkül, hogy állandóan helyhez kötötte volna — anyagilag függetlenebbé tette s képeesebbé arra, hogy utazásaira, tanulmányaira áldozzon, sőt mecénási hajlamát is kielégítse. Anyagi eszközeit még gyarapította utóbb a szentjóbbról nevezett javadalmas apátság elnyerése, míg az arbei püspöki cím s a pápai protonotáriusi méltóság neki az egyházi hierarchiában is érdemeinek megfelelőbb rangot biztosított.

Egész Európára kiterjedő tanulmányútjai mégis leggyakrabban Rómába vonzották s a mult század kilencvenes éveinek vége felé már úgy látszott, mintha lakóhelyét végleg és teljesen az örök városba akarná áthelyezni, ahol XIII. Leó pápa kegyének több jelében részesült, két házat is építtetett magának a Viale del Policlinicon s azok egyikét már ottléte alatt nyitva tartotta történetbúvárok számára, később pedig egészen magyar történeti intézetté alakította át.

Az a magas pozíció, melyet hazai tudományos életünkben és katolikus egyházunkban is elfoglalt s a méltánylás,

¹ Levele Ipolyihoz 1873. ápr. 12-ről. *U. ott.*

² Levelei Ipolyihoz 1874 okt. 6-án és 1875 jan. 20-ról. *U. ott.*

mellyel működése a katholicizmus középpontjában is találkozott, szükségszerűen vetette föl a kérdést, hogy miért nem foglalta el Fraknói, annyi nagy egyházfejedelem hivatott életrajzírója maga is fényes egyházfejedelmi állásaink egyikét? Az ő életfolyásának ez a nagy negatívuma sokat foglalkoztatta nálunk a közvéleményt; magyarázatot kerestek s megtalálhatni vélték azt majd szüleinek zsidó eredetében, majd a szabadkőművességnek őt majdnem egész életén át kísérő gyanujában, majd a Vatikánnak iránta való elhidegülésében, mely Rómából való távozását is előidézte volna. Meggyőződésem szerint mind e találgatások többé-kevésbé alaptalanok. Akárhány példa van rá, — a közeli Ausztriában is, — hogy nem keresztény eredet nem szolgált püspöki, sőt érseki szék elfoglalásának sem akadályául. A szabadkőművesség vádját ő maga cáfolta meg, úgyszólván «sub specie æternitatis», végrendeletében; ha arra került volna a sor, azt könnyű lett volna tehát már életében is elnémítania; azonkívül tapasztalásból tudjuk, hogy a római neheztelések és ellenszenvek sokkal változóbbak, semhogy állandó akadályai lehetnének az egyházi téren való előmenetelnek. A kérdést aligha fogjuk valaha teljesen tisztázni, annál kevésbbé, mert Fraknói maga koronkint kívánni látszott a püspökséget, koronkint nem. Meg volt benne magában a kétely, vajjon a püspöki állás az ő természetének, hajlamainak, hivatásérzetének megfelelő-e? és az kétségtelen, hogy a történettudománynak az a szolgálata, amelynek ő ritka hivatásérzéssel és hűséggel kora ifjúságától végnapjaiig szentelte életét, egyfelől a szabad mozgásnak, másfelől a szellem összpontosításának oly mértékét követelte meg, amely abban a percben lehetetlenné vált volna, amelyben ő egy egyházmegye kormányzatának helyhez kötött gondjait és felelőségét vállalta volna magára.

Bár a kilencvenes évek vége felé szemműtétet kellett magán végrehajtatnia, mely egy időre látásától megfosztotta, még eléggé ép és munkás erőben érte meg — 1915-ben — aranymiséjét, azontúl azonban az elvesztett háború lesújtó katasztrófája s helyzetének abból folyó megváltozása, egyesülve magas korával és egy öt évek óta gyógyít-

hatatlan testi bajjal, előidéztek Fraknóinál is az elkerülhetetlen hanyatlást. Nagyváradi kanonoki stallumából, valamint a szentjobbi apátságából merített jövedelmei is e területeknek a hazától való elszakítása következtében mind csekélyebbekké és bizonytalanabbakká váltak s így élete utolsó éveit a nyugtalan bujdosás, kínos vergődés képét nyújtották, amely annál meghatóbb volt, mert szelleme még ekkor sem ismert pihenést s a tollat úgyszólván csak a halál vette ki kezéből, 1924 november 20-án.

1861-től 1924-ig terjed, tehát hatvanhárom évet, mondhatni két emberöltőt ölel fel az a korszak, amely alatt Fraknói irodalmunkban tevékeny volt, illetőleg azt megjelent műveivel gazdagította.¹ Terjedelmes forrásközlések, melyeknek ő nemcsak megindítója, hanem nagy részben szerkesztője volt, maradandó értékű, kutatásokon alapuló feldolgozásokkal, iskolai tankönyvek és kisebb népszerű kiadványok, szakfolyóiratok hosszabb-rövidebb közleményeivel váltakoznak e rengeteg munkateljesítményben; különös előszeretettel művelte a kor- és életrajzi monografiákat, de gyarapította kultúrtörténeti és jogtörténeti irodalmunkat is, élete vég éveiből számos az egykorú eseményeket tárgyazó, publicisztikai jellegű dolgozatát is bírjuk s egyes kisebb munkái a bibliografia és heraldika körébe is vágnak.²

Az anyagnak ezzel a szinte beláthatatlan gazdagsággal szemben itt természetesen csak a legjellegzetesebb művek ismertetésére szorítkozhatunk. Említettük már első, az Akadémia pályadíjával koszorúzott munkáját, mellyel a kultúrtörténelem terén mutatkozott be. Fiatalságának második irodalmi terméke: *A nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti fejlődése* (1863) jelezte már, hogy munkássága közjogunk történetében is maradandó nyomokat fog hátra hagyni. Fiatalkorából valók világos, szép stílusú

¹ Műveinek megjelenésük időrendje szerinti összeállítását lásd a mellékletben.

² Ez utóbbiakat Áldásy Antal sorolja föl a Genealógiai és Heraldikai Társaságban tartott, szerző előtt csak kéziratban ismeretes emlékbeszédjében.

iskolai tankönyvei is, melyeket közülünk, öregebbek közül még sokan használtunk gimnáziumi tanulmányainkban.

Már 1864-ben kezdett Pázmány Péterrel irodalmilag foglalkozni, amikor még csak a turóci préposttá való kinevezetésére vonatkozó adatokat állította össze. Már ezzel elérkezett ahhoz a tárgyhoz, amelynek talán legnagyobb irodalmi sikereit köszönhetné; t. i. a nagy történeti s különösen főpapi alakok életrajzaihoz. Pázmány Pétert, ki egész életén át rajongó csodálatának tárgya volt és az ő korát Fraknói kétszeresen dolgozta föl: előbb, fiatalkorában egy nagy, háromkötetes monografiában, melynek kötetei az 1868—1872. években jelentek meg, s melynek kiegészítéséül a nagy primás leveleinek kiadását is megindította (1873). Azután jóval később, 1886-ban közreadta a *Történelmi Életrajzok*ban, melyeknek szorgalmas dolgozó társa volt, Pázmány rövidebbre foglalt, népszerűbb formájú életrajzát.¹

Habár Fraknói célja kétségkívül az volt, hogy Pázmány alakját az ellentétes megítélések ködéből mind tisztább dicsfénybe emelje, ami neki nagy mértékben sikerült is, habár a jezsuitarendre halmozott magasztalása nem maradhatott ellenmondás nélkül, el kell ismerni, hogy Pázmány életírója már e művében is mértéktartásra és elfogulatlanságra törekedett. Bár a hajthatatlan következetességet a felkarolt eszmék és érdekek támogatásában a nagy primás egyik legkiválóbb tulajdonának mondja, elismeri, hogy a későbbi államférfiú bölcs mérséklete nagyon eltér a fiatal hitvitató és hitértítő szinte féktelen harci hevétől, mely néha túllépte a lojális polémia határait, amire különben ellenfelei is elég példát adtak. Helyesen emeli ki Fraknói a Pázmány működésének korszakos jelentőségét abban, hogy a magyar nyelven való hitelesítés fontosságát — a protestantizmus példáján okulva — felismerte. Ez lett irodalmi téren is legnagyobb érdeme neki, kit Toldy Ferenc is a magyar könyvnyelv megteremtőjének nevez. Életteljes képekben lép elénk — Fraknói könyveiben — a nagy férfiú tüneményes pályája. A 46 éves

¹ Feltűnő, hogy F. e művében sehol se hivatkozik megelőző, nagy Pázmány-monografiájára.

esztergomi érseket az akkor túlnyomóan protestáns felvidék nagy bizalmatlansággal és ellenszenvvel fogadta. Magatartásában a fordulat akkor állott be, mikor belátta, hogy Bethlen Gáborban nagyobb erő rejlik, mint ő hitte. Ügyes taktikája és diplomáciája az országgyűlésen lehetővé tette II. Ferdinándnak királlyá választását s a vallási villongások némi elsimítását. Azonban a protestáns ellenhatás a harmincéves háború első szakában megerősödött s Pázmányt és a jezsuitákat menekülésre kényszerítette. A besztercebányai országgyűlés királlyá választotta Bethlent és száműzte a prímást. A fehérhegyi csata után aztán megfordult a kocka, 1622-ben Bethlen megkötö a nikolsburgi békét s leteszi a királyi címet, de kap hét vármegyét; a bécsi béke pontjai újabb megerősítést nyertek, de nádor a protestáns Thurzó Szaniszló lett. A háború újra kitör, majd 1624-ben új békekötés követi, melynek értelmében Bethlen visszabocsátja az elfoglalt megyéket. Az 1625-iki országgyűlés Esterházy Miklóst választja nádorrá s III. Ferdinándot még atyja életében királlyá koronázza. A megújuló harcban Pázmány a királyt a békés politika felé terelgeti s e politika érvényesült, mikor a Bethlen halála után az uralkodó Rákóczi Györgyöt ismerte el Erdély fejedelméül, nem Bethlen Istvánt, kit Esterházy nádor pártolt. A nádorral való folytonos viszályában egyébiránt megnyilvánul Pázmánynak az a hibája is, melyet Fraknói helyesen emel ki, hogy a fölényt, mellyel tehetségei, érdemei és állása felruházták, nagyon is érezte: föltétlen meghódolást kívánt s nem tűrt ellentmondást. A bíbornok 1632. évi római küldetése, melynek feladata volt VIII. Orbán pápát a Richelieu befolyásával szemben eltéríteni a francia királlyal való szövetségtől s a harmincéves háborúban veszélyeztetett katolicizmus érdekében a császár oldalára vonni, nem sikerült teljesen. Ezt életírója éppoly tárgyilagosan állapítja meg, mint amily melegséggel méltatja viszont a prímás nagy érdemeit a magyarországi katolikus egyház újrászervezése, fejedelmi alapítványai, különösen a Pázmány-intézet és a nagyszombati egyetem létesítése s a katolicizmusra nézve elvesztett területek visszahódítása körül.

Harmincéves korában Fraknóit egy újabb kultúr-

történeti probléma foglalkoztatta élénken : a hazai és külföldi iskolázás a középkor végén és az újkor elején. Egy nagyobb, az Akadémia által pályadíjban részesített tanulmányt szentelt e tárgynak e cím alatt : *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*; de e tárggyal foglalkozik a Révai Ferenc nádori helytartó fiának iskoláztatására vonatkozó akadémiai értekezés is és ezzel függ össze az az akadémiai értekezése, melyet egy évvel később a XIV. és XV. században a bécsi egyetemen működött magyarországi tanárokról és tanulókról írt.

Főtanulmánya valóban történetírói magaslatról nézi a katholicizmus és protestantizmus nemes versenyét az iskolaügy terén a XVI. század Magyarországon. Éppúgy méltatja az Oláh Miklós és Verancsics Antal érsekek érdemeit, mint a Honter Gáspárét és Stöckel Lénárét. A belföldi iskolákat betűrendes sorban ismerteti, példaképpen egyeseknek szervezetéről és tanítási módjáról is részletes adatokat közölve. A második rész azokat a külföldi iskolákat veszi sorra, melyeket magyarok látogattak, itt a magyar tanulókról névjegyzékeket közöl s egyes egyetemeken életviszonyaikat, tanulmányaikat s azok hatását is tárgyalja. A függelék egyes fontosabb magyar iskolákról részletesebb adatokat is tartalmaz, úgyszintén a XVI. században évről-évre megjelent magyar nyomtatványok felsorolását. A nem nagy terjedelmű könyv széleskörű kutatáson és tanulmányon alapul s Magyarországnak majdnem egész XVI. századbeli kultúrtörténetét felöleli.

Ugyanez időben Fraknoi elvállalta az Akadémia megbízását a magyar országgyűlések történetének megírására, az 1526. évtől kezdődőleg. A bevezetés hivatkozik Mosóczy és Kovachich régibb, hasonló természetű kiadványaira, melyeknek mintegy folytatását kívánta nyújtani az Akadémia történelmi bizottsága. 1874-ben jelent meg az első kötet, mely 1536-ig terjed, a következő években a továbbiak; az 1883. évben kiadott VIII. kötet 1597-ig terjed; a IX. és a X. kötetet Fraknoi már Károlyi Árpáddal együtt szerkesztette, ezután pedig Károlyi Árpád egyedül folytatta a sorozat kiadását. Ezen kötetek bevezetései, melyek külön

is megjelentek, a magyar országgyűlések történetét beleillesztik a kor viszonyainak képébe.¹

1878-ban és 1879-ben hozta a *Századok* Fraknói nagy feltűnést keltett tanulmányát Martinovicsnak és társainak összeesküvéséről, mely aztán a következő évben, kiegészítve a későbbi fejlemények történetével, önálló kötetként is megjelent, s melynek tárgyára — újabb adatok nyomán — még egyszer visszatért 1921-ben. E mű hatásáról másutt is szólunk; még azok is, akik állításaival szembeszállottak, elismerték, hogy ez Fraknóinak egyik legjobban, legélénkebben megírt könyve. Kétségtelen, hogy ellenszenvvel kezeli az összeesküvés főalakját, s hogy ennek az ellenszenvnek oka nemcsak a Martinovics alacsony jellemtulajdonai-ban, hanem abban is rejlik, hogy benne az istentagadó papot látta, a materialistát és szabadkőművest, kinek forradalmi tervei a magyar klérus nagy hivatását és szerepét támadták meg. De ez magában véve még nem hozta volna Fraknóit ellentétbe a közvéleménnyel. Nálunk Martinovics és társai a nemzeti szabadság vértanuinak dicsfényében állottak, de nem annyira éretlen, ügyetlen és valójában veszélytelen vállalkozásuk miatt, mint inkább az embertelen kegyetlenség miatt, melyet a megtorlásban velök szemben gyakoroltak, s a melyet még sötétebbre színezett a botor titkolódzás, melybe perüket — félelemből — burkolták. Éppen a per nyilvánosságra hozatala tette volna veszélytelenné azt, amit elkövettek. A börtönbüntetés is elegendő lett volna, hiszen osztrák bűntársaikat sokkal enyhébben bírálták el! Ki tudja, vajjon az olyan emberek, mint Hajnóczy, Öz Pál, Szentmarjay, Szolárscsik, nem tettek volna-e még a királynak és hazának jó szolgálatokat, hasonlókat azokhoz, melyeket az ugyanazon bírák által szintén halálra ítélt s kegyelem útján hat évi börtönt szenvedett Kazinczy tett és Verseghy, ki nyolc évig raboskodott. Az áldozatok némelyike egyéni jellemének leszállítása a közönségre azt a benyomást tette, mintha a kegyetlen ítéletek mentetegetése akarna lenni. Igaz, hogy Fraknói élesen elítéli Németh János közvádoló jogcsavaró

¹ Áldásy, Kath. Szemle XXXIX. köt. 455. 1.

és vérszomjas eljárását, végül azt is elismeri, hogy a félszázaddal későbbi nemzeti reformmozgalom nagyrészt azokat az eszméket testesítette meg, amelyekért a Martinovics-féle összeesküvés «részeseinek legjobbjai» lelkesültek és szenvedtek, de a bíróság eljárását lelkiismeretesnek találja és nem lát benne szolgálalkúséget s a szigort a francia forradalom vérengzései természetes következménye gyanánt állítja oda. Szerinte a bírák nem nélkülözték a függetlenséget, csak a tárgyilagosságot, s ezért eljárásuk ingadozó és következtelen volt. Csak az Aszalay esete «vet árnyékot» a kir. tábla eljárására. És a kir. kúria még négyel szaporította a halálos ítéletek számát és másokat is szigorított! József nádor eljárását is Fraknói a per utáni üldözések terén igazoltnak s méltányosnak találja s kimutatja a véritéletek «dermesztő» hatását a nemzetre, melyet a kormány éppen célba vett. Ez az enyhe megítélése a megtorlási eljárásnak, szemben az összeesküvők szigorú bírálatával volt az, ami visszatetszett. Mikor aztán az összeomlás következtében felszabadult titkos levéltárakból nyilvánosságra kerültek az addig ismeretlen adatok is, Fraknói fölhasználta azokat, s el kell ismerni, hogy azok a Martinovics egyéni jellemének megítélésére nézve őt legnagyobb részben igazolták.

Ezután sűrűn következtek a nagy életrajzok, melyek a Fraknói irodalmi munkásságának oly jellegzetes alkotórészei. Werbőczy Istvánnal már 1876-ban kezdett foglalkozni, amikor megírta a mohácsi vész előtti működésére vonatkozó tanulmányát; a teljes életrajz csak 1899-ben látott napvilágot. Vitéz Jánosnak előbb politikai beszédeit és kéziratait ismertette a *Századok*ban, azután 1879-ben jelent meg életrajza, melyben pártütését Mátyás ellen kevésbé élesen ítélte meg, mint később, Mátyás királyról írt életrajzában.

Tomori Pál életének leírásánál Fraknóit nyilván szintén a nagy főpap alakja vonzotta, de kétségkívül a magyar történelem egyik legérdekesebb és legregényesebb életfolyásának képet adta nagyobbrészt új adatok alapján és új megvilágításban. Tomori fiatalkorában condottiereszerű vállalkozással majdnem oligarchai szerephez jut; azután csalódások miatt kolostorba vonul, szerzetessé lesz, de rákényszerítik a kalo-

csai érsekséget, és mint ilyenre — tekintettel katonai multjára is — rákényszerítik a fővezérséget a mohácsi csata előtt. Kelletlenül s mégis könnyelműen vállalja a megütközést a törökkel s hősi halállal fizet érte.

Csakhamar követte ezt egy másik kalocsai érsek, a Váradi Péter életrajza. Főkép a velencei Szent Márk-könyvtárban nagy szorgalommal összegyűjtött adatok segítségével igyekszik ebben Fraknói e rejtélyes alak teljes képét megrajzolni, de sikertelenül. Mátyás általi bebörtönöztetésének körülményei és okai tovább is homályban maradnak s azt a nagy véleményt, melyet a szerző Váradi Péternek mind közéleti szerepéről, mind lelki és szellemi tulajdonairól alkotott magának s melyet állítólag iratai hírdetnek, e tanulmány alig igazolja. Eszerint a Váradi tevékenységének legnagyobb része egyházi javai zavartalan bírhatásáért vagy visszaszerzéseért vívott harcokban merült ki. Váradi Péter tovább is a magyar történelem nagy ismeretlenei között marad.

Ugyancsak a *Biblioteca Marcianában* folytatott tanulmányok nyomán látott napvilágot Fraknóinak két tanulmánya: *Magyarország és a cambrayi liga* (1882) és *II. Ulászló királlyá választása* (1885). Az első érdekes új adatokat tár fel, de elszomorító is a maga ténymegállapításaival. Mutatja, hogy 20 évvel a Mátyás halála után és 16 évvel a mohácsi bukás előtt az európai hatalmak még hogy versengtek, hogy Magyarországot pártjuknak megnyerjék, követeik mily diplomáciai erő kifejtésekkel léptek a tatai országgyűlés elé. De csalódtak; Magyarország szint nem vallott, mert tehetetlen volt s csak apró anyagi előnyök hajhászására használta föl kedvező helyzetét. Egyúttal mutatja e tanulmány a nagyfokú romlottságot és cinizmust az országot vezető urak körében; mindenik csak egyéni hasznát nézte, a nádort, Perényit, Velence drága szövetekkel meg tudta nyerni. E tapasztalatok is hozzájárultak Magyarország elszigeteltségéhez a bekövetkezett vész idejében. A másik, Ulászló megválasztására vonatkozó tanulmány élénk és folyamatos elbeszélését adja az 1490-iki királyválasztás körüli ismert s azóta már másutt is feldolgozott küzdelmeknek, ármányoknak és bonyoldalmaknak.

Időközben a fáradhatatlan történetíró figyelmét mindinkább a vatikáni pápai levéltár kiaknázatlan adatkincesei vonták magukra. Már 1884-ben adta közre *Magyarország a mohácsi vész előtt, a pápai követek jelentései alapján* című nagyobb tanulmányát, mely bőven merít ebből az új forrásból; de ugyanakkor már előkészíti azt az emlékezetes nagy vállalatot, melyet ő a katolikus klérus kebelében akart megszervezni a vatikáni levéltár magyar vonatkozású anyagának rendszeres közzététele céljából. 1884-ben jelent meg első, e tárgyra vonatkozó jelentése a *Századokban*, melyben elmondja, hogy 1882 júniusában az Ipolyi elnöklete alatt az ajánlattevő egyházi férfiak és testületek bizottságot küldtek ki, mely Dankó, Rómer, Tárkányi, Knauz és Fraknoi kano-nokból állott, s melynek feladatául a vatikáni magyar ok-irattár előkészítése, szerkesztése és kiadása volt kitűzve. Az itt közölt tervnek megfelelőleg 1887-ben azután megindult pompás kiadásban a *Monumenta Vaticana Hungariae* első sorozata, tulajdonképpen a Fraknoi szerkesztésében, melynek első kötete a pápai tizedszedők 1281—1275-iki számadásait tartalmazta. Előszóul XIII. Leó pápának 1884 május 25-én a bizottság küldöttei előtt tett nyilatkozata szolgál, mely azt a felvilágosodott kívánságát is kifejezi, hogy a vatikáni levéltár minél behatóbb tudományos használat tárgyává tétessék, amiért a vállalkozást áldásában részesíti. Az okmányok kizárólag az eredeti latin szövegben láttak napvilágot.

Ezzel egyidejűleg megindult a második sorozat, mely a magyarországi pápai követeknek Burgionak és Campegginek 1524—1526. évi jelentéseit tartalmazza Ipolyi előszavával és Fraknoi prolegomenájával, ez utóbbiakat latin és magyar szövegben. Azután még az első sorozatból öt kötet jelent meg, melyek Gentilis bíbornok okiratait, XIV. és XV. századbeli pápai bullákat, a római Szt.-Lélek-társulat anyakönyvét s Mátyás király levelezését a pápákkal tartalmazzák. A második sorozat II. és III. köteteit már Veress Endre szerkesztette. A Fraknoi közvetítésével s b. Hornig veszprémi püspök bőkezűségéből jelent meg a veszprémi püspökség két-kötetes oklevéltára is 1899-ben.

Miután már 1888-ban Bakócz Tamás primás birtokszerzeményeivel foglalkozott egy kisebb tanulmányban, a következő évben közrebocsátotta e rendkívüli férfiúnak teljes életleírását a *Történelmi Életrajzok* sorozatában. Látszik, hogy Fraknoi nem érzéketlen a magyarországi renaissance e hatalmas alakjának varázsa iránt, de azért nem is vak hibáival szemben. Bakócz valóban hasonló az olaszországi rinascimento hőseihez; - szegény sorsból küzdi fel magát roppant gazdagságra és hatalomra; mint pap koronkint a haditanácsban is szerencsés stratégának bizonyul, államférfiú és diplomata, nagyúr és műpártoló. II. Ulászló uralkodása alatt mint kancellár — a pápai követ mondása szerint — hazájában pápa és király is egy személyben, minden, ami lenni akar, ezért csodálkozást keltett, mikor 1512-ben roppant pompával bevonulván Rómába, csakugyan pályázott a pápaságra; szép számú szavazatot is kapott a conclavéban s mikor mégis Giovanni Medici lett X. Leó néven pápa. Bakócz be akarta várni a fiatal, de beteges ember halálát, hogy újból szerencsét próbáljon. De elküldték legátusként saját hazájába, szervezni a török elleni keresztesháborút; ezt a feladatot ő úgy oldotta meg, hogy a keresztes hadak vezérévé megtette Dózsa Györgyöt, az erdélyi kurta-nemest, aki az urak ellen fordította seregét és megcsinálta a pórlázadást, amiért aztán Bakóczot tették felelőssé, annál inkább, mert ő felszólalt a jobbágyokat elnyomó törekvések ellen. De akkor már — Ulászló halála után — az ő hatalmának napja leáldozott, hosszú életének végéveiben már csak birtokperek foglalkoztatták, amelyekkel még tovább gazdagítani igyekezett nemzetségét, az Erdődieket. Fraknoi szerint Bakócz abban az egyben különbözött az egykori Olaszország szerepvivő egyházfejedelmeitől, hogy kifogástalan pap volt; egyébként azonban éppoly álnok, képmutató, cselszövő és önző volt, éppúgy vágyott birtokra és hatalomra, mint azok; nyilvánvaló, hogy Velence zsoldjában is állott, de a köztársaság iránti szolgálatkészsége nem vált be: a pápaválasztásnál az mégis cserbenhagyta. Fraknoi a Bakócz főpapi szerepét bírálva megállapítja, hogy őt terheli a felelősség azért, hogy mikor a reformáció vihara kitört, a magyar egyház

hajója nem volt biztos révben s a hajós nép nélkülözötte az ellentállás képességét; e hiba következményeit azután Pázmánynak kellett jóvátennie.

A Bakócz életrajzát nyomban követte egy még nagyobb kortársáé: a Mátyás királyé. Fraknói ezt kétségkívül élete egyik főművének tekintette s nagy gondnal és ambícióval és már megelőző tanulmányaiból s műveiből kivilágló készültséggel látott hozzá megírásához. E legkedvesebb hősenek életét és egyéniségét is tárgyilagosan igyekszik jellemezni; tehetségét a nagy Napoleoné mellé állítja, telve van csodálattal iránta, még azt is elismeri, hogy a királyi főkegyúri jog kérdésében II. Pál pápát meghátrálásra kényszerítette; hibáit inkább érezteti előadásában, mintsem hogy rájuk mutatna és korholná azokat, de kimondja, hogy nagy céljai érdekében nem volt válogató eszközzeiben s önkényes volt az uralkodásban. Ez az alapvető életrajz is eldöntetlenül hagyja a Mátyás életének magyar nemzeti szempontból előálló nagy problémáját, azt a kérdést, hogy hazánk későbbi sorsára nézve mi lett volna üdvösebb: az-e, ha Mátyás egész erejét a török ellen fordítva, annak későbbi elhatalmasodását talán megakadályozza, vagy az, hogy megvalósítva a római császárságra irányuló becsvágyát, Magyarországot már az ő korában belekapcsolja egy nyugatra gravitáló német birodalmi politikába? Fraknói Mátyás-életrajza német kiadásban is megjelent.

Legjelentősebb jogtörténeti műve Fraknóinak a *m. kir. kegyúri jog történetét Szt. Istvántól Mária Teréziáig* tárgyazó, melyhez utóbb (1899) még egy külön oklevéltárt is szerkesztett.

E mű előszavában a szerző maga szerényen mondja, hogy vele mint történetíró csak előkészíteni kívánta a talajt a jogtudós számára. Köz- vagy egyházi jogi tételeket tehát nem állít fel, de bírálja a Hármaskönyv vonatkozó részeit, megállapítja a Sylvester-bulla hamisított voltát és Kollár Ádám tanításának ellentmondásait. Főképp a pápai Datárialévéltnak csak a mult század végefelé hozzáférhetővé vált Regestáiból merítve roppant adathalmaz segítségével ismereti a magyar királyi kegyúri jog fejlődésmentének válto-

zatos történetét, tulajdonképen folytonos harc képét nyujtva, mely a pápai és királyi hatalom között folyt s néha már majdnem teljes szakadást eredményezett. E harc lezárva, egyezséggel — concordatummal — kiegyenlítve a XIX. század végéig sohasem lett. Érdekes tény, hogy a kegyúri jog kiterjesztése terén legnagyobb sikereket Hunyadi János mint kormányzó és Mária Terézia értek el; ez utóbbi ismertette el a Szentszék által a magyar királynak Szent Istvántól származtatott «apostoli» címét is és alatta van első nyoma a placetum jog gyakorlásának. Fraknói pártatlanul áll a két harcoló fél között s ép úgy látszik méltányolni a Szentszéknek a maga jogai védelmében kifejtett erélyét, mint a magyar királyoknak inkább gyakorlatra, mint okmányokra alapított igényeit, amennyiben azokat nem kizárólag világi hatalmi érdekek, hanem a hazai kath. egyház saját érdekei is sugalmazzák.

Mikor az ezredéves ünnepély alkalmából az Athenæum kiadásában megjelent a *Magyar Nemzet Története* tíz kötetben, mindenki természetesen találta, hogy a IV. kötetnek, mely *A Hunyadiak és Jagellók korát* tartalmazta, megírására Fraknóit kérték fel. Valóban senki sem lett volna hivatottabb nála, ki már megelőzőleg annyi monografiában, életrajzban és tanulmányban dolgozta föl ama korszak egyes mozzanatait és alakjait, ki ama kor megismerése számára annyi új forrást fedezett föl s például a Mátyáskori diplomáciai okmánytár megindításával oly fontos forrásművel is gyarapította annak irodalmát. Ez az emlékezetes kor valóban méltó történetíróra talált benne. «A középkor alkonya — írja ő maga előszavában — és az újkor hajnala esik abba a 86 esztendőbe, amelyet a Hunyadiak és a Jagellók után nevez a magyar történetírás.»

Először dolgozta föl ez alkalommal az I. Ulászló rövid uralkodásának idejét, kiről megállapíthatni véli, hogy ha életben marad, az ország egyik legnagyobb uralkodója lett volna. A várnai csatavesztésnek, mely a fiatal királynak is életébe került, leírása alkalmat szolgáltat a szerzőnek, hogy megkísérelje Cesarini Julian híbornok, pápai legátusnak, ki a békeszegést az egyház tekintélyével szentesítette, eljárását igazolni. Szerinte a nemzeti becsület sugallatai a szegedi

béke fölbontását ajánlották. A békekötés föltételei megdőlven, az — a király és tanácsosai felfogása értelmében — felbontottnak volt tekinthető. A várnai csata elhatározása főképp a Hunyadi János műve volt. Azt az ítéletet, mely a vereséget a szerződés- és esküszegés méltó büntetése gyanánt tünteti föl, az események tárgyilagossá elbírálása nem igazolja. A mi korunkra is ráillik az, amit Fraknoi az 1444-iki katasztrófa következményeiről mond, hogy «a magyar nemzet viszontagságteljes története folyamában gyakran súlyos csapásoktól lesújtva, mindig újra fölemelkedett . . . erőfeszítésével a jövőt megmenteni képesnek bizonyult».

A Hunyadi János kormányzóságának idejéről azt mondja Fraknoi, hogy az apró küzdelmekben és meddő tárgyalásokban telt el, úgyhogy a kormányzó az ország belső viszonyai rendezésére nem fordíthatott kellő figyelmet. Mátyás király uralkodásának későbbi korszakára nézve itt, úgymint a Mátyás-életrajzban található megállapítások, melyeket újabb kutatások már túlhaladtak. Feltűnő, hogy az Ulászló és Beatrix szégyenletes házassági perének végkimenetelét a szerző teljesen mellőzi.

A protestantizmussal szemben Fraknoi természetesen nem helyezkedhetik egészen pártatlan álláspontra, de minden gyűlöletes haragtól vagy elfogultságtól ment marad. Az emlékezetes hatvani országgyűlés leírása szintelenebb és kevésbé drámai nála, mint például Szalay Lászlónál. Sok tekintetben új világot vet ő e korszakra a pápai követek jelentéseinek bősz használata által. A nemzetnek a mohácsi vész előtti elkésett sorakozására a király mellé szépen mondja Fraknoi: «Azt, amit Mátyás lángelméje és tetteje hosszú, dicsőséges uralkodásának erőfeszítéseivel kiküzdött: azt, amit utódjainak kezéből az oligarchia kiragadott: Lajosnak önként visszaadta a pártharcaiban kifáradt nemzet». A mohácsi csatát élénken ecseteli s annak kimenetelével szemben idézi Michelet ismert szavait: «Quand donc payerons nous notre dette à ce peuple béni, sauveur de l'occident?!» Különösen érdemes munkát végzett Fraknoi a kor műveltségi állapotainak beható és mindenre kiterjedő rajzával.

Mátyáskori tanulmányai könnyűvé tették Fraknóira nézve, hogy egy külön kötetben megírja Mátyás király magyar diplomatáinak rövid élet- és jellemrajzait is. A 21 életrajz közül 17 papi személyre vonatkozik; meg is magyarázza Fraknói, hogy Mátyás diplomáciai megbízásainál kénytelen volt papokat választani, mert főuraink jobbára nem tudtak latinul. Egyes új fölfedezéseket is köszönhetünk e műnek; így itt állapítja meg például szerzője, hogy Kosztolányi György, Polikárp és Handó György nem egy és ugyanaz a személy, mint soká hitték.

Ezután megint egy oly férfiú életrajza következik, kivel Fraknói már megelőző munkáiban sokat foglalkozott: a Werbőczy Istváné. Méltó tárgy ez egy történetírónak, mert a *Tripartitum* szerzője nemesak hogy tehetségeire, képzettségére s különösen szónoki adományára nézve korának egyik legrendkívülibb jelensége volt, hanem életpályája is egyike volt a leghányatottabbaknak, legváltozatosabbaknak s nemzetünk szellemére nézve legjellegzetesebbeknek. E pályának egyes részleteit még Fraknóinak sem sikerült földerítenie. Bizonyos, hogy Werbőczy már az 1505-iki rákosi országgyűlésen mint annak a forradalmi jellegű dekrétumnak a szerzője és előterjesztője szerepelt, amelyben a nemzet kimondta, hogy Ulászló halála után magyart választ királyává; ezért a rendek nemzeti ajándékot ajánlottak fel neki s utóbb a király is kénytelen volt őt birtokadományban részesíteni. 1514-ben fejezte be az *Opus Tripartitumot*, mely a király megerősítése nélkül a nemzet törvénykönyvévé lett s melyet Fraknói részletesen ismertet.

A közbejött pórlázadás következtében Werbőczy az elnyomás összes rendszabályainak fő értelmi szerzőjévé lett s hármaskönyvébe is beiktatta a jobbagység «örökös szolgaságát». Ezt Fraknói úgy tünteti föl, mint nem csupán a bosszú művét, hanem mint «a köznemesség gazdasági érdekeinek védelmét». Bizonyos, hogy ez s utóbb a protestánsok kérlelhetetlen üldözésében való vezérkedése szerezték meg Werbőczynek a szabadelvűbb irányú történeti irodalomban a reakció megszemélyesítőjének hírét. Nagy vagyonszerző volt, de életrajzírója őt integer politikai jellemnek tartja.

Kétségtelen, hogy egészen 1526-ig a köznemesség jogai s a katholicizmus érdekei iránti buzgalmával, tudásával és elragadó ékesszólásával szinte korlátlanul uralkodott a rendi országgyűlés fölött. De életfolyása bizonyítéka a sors fordóságának s a közhangulat változékonyságának is. Az 1525-iki hatvani országgyűlésen egyetlen beszédjének hatása alatt a király és Báthory nádor jelenlétében s ezek akarata ellenére megválasztják egyhangúlag nádorrá s szinte erőszakkal beültetik a nádori székbe, s egy évvel később ugyanaz az országgyűlés visszahelyezi Báthoryt, hűtlenség miatt elítéli az idejében megszökött Werbőczyt, vagyonát elkobozza, a nélkül, hogy egy hang is emelkedett volna mellette. «A nemzet érett volt — Mohácsra».

A nagy nemzeti katasztrófa után Werbőczy Zápolyaihoz csatlakozott s egyik főtenyezőjévé lett megválasztásának és megkoronáztatásának. De a törökkel való barátkozás sehogy se tetszett neki s csakhamar a Ferdinánddal való megegyezést kereső «békepárt» fejevé lett. Ekkor azonban az előregedett államférfiút befolyásától mindinkább megfosztotta a Martinuzzi emelkedő hatalma. Járt számos követésben is Mohács előtt és után, a nélkül, hogy nagy diplomáciai sikereket mutathatott volna föl. Legszerencsétlenebb volt utolsó követjárása, már több mint nyolcvanéves korában, a János Zsigmond megbízásából a budai basánál; a basa a tiszteletére adott ebéd alkalmával magánbosszúból megmérgeztette őt.

Fraknoi könyvében erősen kiemeli Werbőczy vallásos buzgalmát s azt, hogy műve által a magyar jog egységét a magyar korona területének szétszakadása idejében megóvta; a főkegyúri jog megvédése is a szentszékkal szemben mindig a Tripartitum alapján történt. A reakció vádjával szemben arra utal, hogy a fő- és köznemesség egységének hirdetése jelentékeny lépés volt a nemzetegység felé s megszüntette azt az oligarchiát, amely például Lengyelországot tönkretette. Naív lelkűnek mondja Werbőczyt, aki beszédeivel gyujtani tudott, de azokat, akiket feltűzelt, csalódásokba és kudarcokba vitte belé. Élete azért nem volt iránytű, hanem inkább szélkakas; s pályája egészen szerencsétlen-

nek mondható, mert politikai programja kudarcot vallott s mindennek, amiért küzdött, ellenkezőjét volt kénytelen utóbb elfogadni.

A Fraknoi négy évtizedre terjedő római kutatásainak legszélesebb körű feldolgozása volt *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékekkel* című 1901—1903-ban megjelent háromkötetes műve, melyben mintegy «felvonulnak a pápák II. Sylvestertől XI. Inceig, védő karjaikat terjesztve a magyar királyság fölé. Egy élet munkájának javarésze van benne — vallásos és hazafias szellemben végezve.»¹ XI. Ince pápa érdemeit Magyarországnak a török járom alól való felszabadítása körül Fraknoi külön tanulmányban is méltatta, mely német és olasz nyelven is megjelent.

A *Magyar Történelmi Életrajzok* vállalatát még egy kötettel gazdagította nagy biográfusunk, mikor 1902-ben közrebocsátotta gr. Széchenyi Ferencnek — az István atyjának — életleírását, mellyel ismét arra a talajra lépett, amelyen Martinovicsra vonatkozó tanulmányai mozogtak. Széchenyi Ferenc, kinek emlékét nálunk főképp a nagy fia s a múzeumi könyvtár megalapítója iránti kegyelet őrzi, mint szereplő történeti alak a mai nemzedéknek kevésbé érthető és rokonszenves. Szolgálatot vállalt a II. József törvénytelen uralma alatt, — mint egyébiránt sok más kiváló kortársa is, — s a kalapos király több aggályos intézkedését mint bánhelyettes és utóbb mint főispán — Fraknoi szerint — «tapintatos módon szerencsésen végre is hajtotta». Széchenyi azt a nem éppen kifogástalan elvet követte, hogy nem az a lényeges, kik szerkesztik a törvényeket, hanem az, hogy jók-e? József császár mind merészebb föllépése azonban végre is lelki válságba sodorta a nemzeti érzését soha meg nem tagadó Széchenyit, mely őt beteggé tette s hivatalos állásáról való lemondásra indította. Aulikus érzülete mellett ez a magyar főúr demokratikus és szabadelvű gondolkodású volt, híve a szabadkőművességnek, ki bizalmas magántitkárául választotta azt a Hajnóczyt, aki Martino-

¹ *Angyal D.* id. h.

vicscsal együtt vérpadra került. Később, már Ferenc király idejében, Széchenyi ismét hivatalt vállalt, főkamarászmester és a hétszemélyes tábla alelnöke lett, később pedig somogyi főispán, mely minőségében őt önkényes eljárása éles ellentétbe hozta a már akkor nekibátorodott ellenzékkel. Fraknói bevallja, hogy ennek a nem éppen elsőrendű történelmi alaknak életrajzát oly terjedelmesen megírni főképp annál a kegyeletnél fogva vállalkozott, melyet aziránt érzett, ki megalapította azt a fontos nemzeti közintézményt, amelynek biografusa maga is munkássága jelentős részét szentelte.

Közjogtörténetünk érdekes problémája, mellyel Fraknói már öregkorában szeretettel foglalkozott, a királyválasztás és trónöröklés kérdése. Már 1913-ban egy tanulmányt szentelt a királyi trónöröklés rendjének az Árpádok korában; ebben — eltérőleg legtöbb jogtörténészünktől — azt bizonyítja, hogy az Árpádházban a trónöröklés rendje mégis a fiágon való elsőszülöttség volt s csak olyankor történt ettől eltérés, ha elsőszülött fiú nem volt vagy annak trónfoglalására nézve akadályok forogtak fenn; ilyen esetekben az ízbeli, nem ágbeli öröklés joga volt elismerve. Tulajdonképpen királyválasztás az Árpádok idejében nem volt, csak bizonyos elismerés a rendek részéről. Később, 1921-ben még egy tanulmányt írt Fraknói a magyar királyválasztások történetéről, egy évvel később pedig egy másikat a Habsburgház trónöröklési jogának megállapításáról az 1687/8-iki országgyűlésen. Ez az utóbbi tulajdonképpen pragmatikus előadása az 1687-iki országgyűlés előzményeinek és a koronázási hitlevél keletkezésének, helyenkint polémia az osztrák közjogászok felfogásával.

Fraknóit egyébiránt végéveiben leginkább a külpolitika foglalkoztatta, melynek történelmi munkáiban is mindig kiváló hely jutott. Történelmi alapon mozog még az a rövid tanulmánya, melyet 1917-ben a magyar országgyűlés által a külpolitikára gyakorolt befolyásnak szentelt s melynek mintegy folytatása volt *A tolnai országgyűlés külügyi akciója 1518-ban*. E tanulmányok azt igyekeznek kimutatni és példákkal is igazolni, hogy a magyar országgyűlés előbb, mint bármely más, fölismerte és érvényesítette azt a hivatását,

hogy a külpolitika vitelébe befolyást gyakoroljon. Voltak esetek, amikor a háború vagy béke, valamint a szövetségkötés fölött az országgyűlés határozott s számos példa volt arra is, hogy a magyar országgyűlés követeket küldött diplomáciai tárgyalások megindítása végett.

A közelmúlt egy külpolitikai kérdését világította meg Fraknói, midőn kevéssel halála előtt, 1923-ban, id. Gróf Andrassy Gyula külügyminiszteri magatartását méltatta az 1878. évi pápaválasztás alkalmával, a külügyminisztérium előbb ismeretlen adatai nyomán. Andrassy mind a pápa székhelyének már 1871-ben fölmerült kérdésében, mind hét évvel később a pápaválasztás alkalmával céltudatosan és sikeresen oly politikát követett, mely a monarchiát megóvta attól, hogy e kérdések miatt az olasz királysággal összeütközésbe jusson.

Egyébiránt Fraknóit végéveiben főkép az egykorú világháború eseményei foglalkoztatták, melyekre vonatkozólag már 1915-től kezdve a magyar s részben németül is megjelent cikkek és röpiratszerű közlemények egész sorát hozta nyilvánosságra. Főcélja volt e közleményeknél Magyarországot a háború előidézésének vádjától tisztázni; Tisza eljárását az események által igazoltnak találja, ellenben a monarchia akkori külügyminisztereit gyakran vádolja előrelátás és céltudatos erély hiányával; élesen tör pálcát Románia hitszegése fölött. Ahol Fraknói a tulajdonképpeni történetírás útjain halad, így az előzmények pragmatikus előadásában, jeles írói kvalitásai teljes mértékben érvényesülnek; az úgyszólván egykorú események fölött mondott ítéletei természetesen nem fellebbezhetetlenek.

Első, történetírói szerelme, melyet a Hunyadiak kora iránt érzett, még egyszer lángot vetett, mikor 1924-ben megírta a *Biblioteca Corviniana és a Neoplatonismus divata s a Corvina-Könyvtár alapítása* című kisebb tanulmányait. Ezeket tulajdonképpen ama nagy, a *Corvin-Könyvtár* ismertetésének szánt s olaszul is megjelenő könyv számára írta, melynek létrejöttét már meg nem érthette, de melynek kiadását mintegy végrendeletileg bízta a Szent István-Akadémiára.

Fraknói vérbeli történetíró volt, ki szokatlanul korán

adta hivatottságának jeleit, egész lelkével szánta magát e hivatásnak s a mellett késő vénségeig törhetetlen hűséggel és sohasem fogyó szorgalommal kitartott. Első, pályanyertes műve jelszavául Cassiodorusnak azt a mondását választotta, mely szerint éjjel-nappal forgatnunk kell elménkben atyáink emlékeit, vizsgálni nemzetünk bölcsőjét, multjának évkönyveit és emlékeit, mert rút dolog saját honunkban idegennek lenni.¹

Nála a legteljesebb és legszebb összhangban találjuk a történetíró kutató és feldolgozó feladatának megoldását, mely mindinkább veszendőbe menni látszik ma, mikor a forrás- és adatközlés bősege mellett a feldolgozás elapadása majdnem azt a benyomást teszi, mintha a jelen nemzedék csak napszámos-feladatokat kívánna végezni egy jövő nemzedék alkotó tevékenysége számára. Amit Szalay László mondott, hogy a történetíró felváltva kézműves és művész tartozik lenni,² azt Fraknoi teljes mértékben megértette, átérezte és követte.

Fáradhatatlan kutató volt és szerencsés kutató; kutatásai őt Európának majdnem minden tájára elvitték: Kopenhágában járt és Spanyolországban, Krakóban, Boroszlóban, Drezdában, Mechelnben és Würzburgban, Konstantinápolyban és Belgrádban, Olaszországnak majdnem minden nevesebb levéltárában dolgozott, de leginkább, természetesen Róma kötötte le. Kutatásai mindig közvetlen célokat szolgáltak, de amit a keresett anyagon kívül följegyzésre méltónak talált, azt is följegyezte s ezek a jegyzetei nagybecsű irodalmi hagyaték gyanánt maradtak reánk. Anyagi helyzete s bőkezűsége megengedte neki, hogy azokat, kik munkájában segítették, vendégszeretetével jutalmazza, ami természetesen szívesen látott vendéggé tette őt mindenütt, hová kutatásai vitték.

Amily elismerő volt mások szolgálatait és eredményeit iránt, oly kevésbé látszott a maga munkáját valaha meg-

¹ *Perdus et pernox patrum memorias revolve, scrutare gentis tuæ cunabula, regestas et annalinus nonumenta observa: turpe enim esti in patria sua peregrinum esse.*

² *Magy. története* I. köt. Előszó VI. 1.

elégelni ; láttuk történeti műveinek rengeteg tömegét ; azt részben az a körülmény is megmagyarázza, hogy sok dolgot kétszer írt meg : kisebb tanulmányok közlése vitte rá, hogy az illető tárgyat nagyobb összefoglalásban is feldolgozza, így aztán a kisebb monografiák beolvadtak a nagy műbe ; míg viszont arra is vannak nála példák, hogy nagyobb feldolgozásokat utóbb szűkebb keretbe vonva alakított át. 1865-ben lelkes örömmel üdvözölte a *Századok* megindulását, s a szerény kezdőnek akkor felajánlott munkatársi tevékenysége nagy erősségévé és díszévé vált utóbb legrégibb történelmi folyóiratunknak.¹

Fraknóit mint történetírót sok pályatársa fölébe kellett hogy emelje egészen rendkívüli és sokoldalú műveltsége, olvasottsága s világlátottsága ; még késő aggkorában is folyton gyarapítani igyekezett ismereteit ; munkássága kezdettől fogva kiterjedt a jogtörténelemre is, melyet becses művekkel gazdagított s élete legutolsó szakában a közjog s a publicisztika terén is nyomokat hagyott hátra.

Fiatalkori tankönyveit nem tekintve, művei mind a monografia terén mozognak, bár ez a forma egyes esetekben nagyon tágkörű értelmezést nyert, mikor például a Millenáris magyar történelem számára a Hunyadiak és Jagellók korát, tehát egy majdnem egy-évszázadot felölelő korszakot dolgozott fel ; különös szeretettel művelte az életrajzokat, melyek terén páratlanul gazdag tevékenységet fejtett ki. Életrajzai is többnyire korrajzokká bővülnek, mint ahogy általában Fraknói szerencsésebb volt a kor- mint az egyénfestésben ; életrajzainak alakjai a történeti megismerés minden eszközének fölhasználása mellett is ritkán lépnek a maguk életteljes valóságában elének. Ezt még Mátyás királyra is elmondhatjuk, kinek történelmi képét pedig tagadhatatlanul sok új vonással és színnel tette érzékelhetővé. S ezt ő maga is érezni látszott. Mikor egy, ugyanazon korból merített életrajzi mű megjelent s ő azt elolvasta, azt az elhatározását jelentette ki, hogy a meglátott új nyomokon indulva,

¹ Lásd Pesty Frigyeshez 1865 május 8-ról írt levelét a *N. Múz.* levéltárában.

Mátyás életrajzát újra akarja megírni; újabb kutatásokat folytatott is, újabb adalékokat bocsátott közre, de más feladatok csakhamar elvonták őt e szándéka megvalósításától.

Fraknóit történetírói stílusa is határozottan legjobbjaink közé emeli. Komoly egyszerűsége, a cikornya és dagály kerülése ha meg is fosztja műveit a mohón olvasottak előnyétől, viszont megóvjva azokat a köznapiság és alantasság, az adomázó bőbeszédűség árnyoldalaitól. Ahol az olvasóra különösebben hatni akar, ott kissé szónokiassá lesz és szereti az emlékezetünkbe bevésődő szentenciák fölállítást. Szóval nem veti le soha egészen a koturnust, de ridegen kerül a hatáslesés olcsó eszközeit. Stílusa is mutatja, hogy át van hatva a történetírói hivatás ama tisztaságának és komolyságának a tudatától, amelyet Thiers oly szépen fejezett ki, mondván, hogy a szellem minden alkotásai között a legtisztább, a legszemérmesebb, a legszigorúbb, a legmagasabb és egyúttal legalázatosabb a történetírás. Ez a büszke, világos látású és szerény múzsa mindenekfölött megkívánja, hogy pipere nélküli öltözékben jelenjék meg.¹

A felfogásnak ez a formára vonatkozó komolysága és szigora jellemzi Fraknóit történeti ítéleteiben is: az elfogulatlan, pártatlan tárgyilagosságra való törekvés. Számos írott nyilatkozatát is bírjuk, mely ennek a tárgyilagosságra való törekvésnek meggyőződéssel alapuló tudatosságát mutatja.

Ez a törekvés Fraknóinál szorosán összefügg életének azzal a nagy problémájával, amely a történetírói és papi hivatásnak személyében való egyesülése által volt adva. Ő egyforma lelkesedéssel, mondhatni rajongással csüggött mindkét hivatáson, sőt a papit talán még gondviselészerűbbnek érezte, mint a historikusit. Rendkívül nagy véleményvel volt az egyház hivatásáról az emberi dolgokban — hazája sorsa körül is — és ebből folyt nagy véleménye a papi állásról, annak politikai rendeltetéséről s annak különleges szerepéről a történetírás terén is. Nem ok nélkül választott biográfiai, emlékezéséi tárgyául legtöbbször ki-

¹ Histoire du Consulat et de l'Empire XII avertissement de l'auteur XVIII l.

váló papi személyeket;¹ nem ok nélkül utalt mindig a magyar történelem művelése körül érdemesült papokra: Prayra, Katona Józsefre, Fesslerre, Horváth Mihályra, Ipolyira. A *Monumenta Vaticana* megindításánál sajnálatát fejezte ki a fölött, hogy annál világi munkaerőket is kénytelenek igénybe venni s reményét arra nézve, hogy jövőben elegendő papi szakember fog rendelkezésre állni, — mintha a vatikáni levéltár okmányainak kihasználásánál világiaknak nem is illenék szerepet adni.² Az egész vállalatot kizárólag a káptalanok adakozására kívánta alapítani. «Mily dicsőség háramlanék ebből a magyar egyházra, — írja, — mily előny a magyar papságra, e nagy célnál a szentszék és a magyar tudományosság, az egyház feje iránti hódolat és a nemzeti dicsőség eszméi együttesen forognak szőnyegen.³ Magyarországon — úgymond — a Forgáchok, Pázmányok és Szelepcsényiek politikája megmentette a történelmi hagyományok folytonosságával az alkotmányos intézmények életét.»⁴

Papi eszményképét, melyet annyi nagy pap életének tanulmányozása nyomán alkotott meg magának s melyet élő pályatársai között leginkább Ipolyiban látott megtestesülve, a vallásosság és papi buzgalom, főpapi bőkezűség mellett főképp az irodalmi munkásság vagy államférfiúi érdemek jelességeinek egyesülésében vélte megtalálni. Meggyőződése volt, hogy «az egyház, mielőtt szava a koronák tanácsában és a törvényhozó testületekben mérvadó lett, a népek irányzásának hatalmát már korábban gyakorolta. Ma is, a politikai uralomért versengő irányok mérkőzései közepett, a nemzeti és művelődési, etikai és humanitárius feladatok körében termékeny mező nyílik hazafiúi ambíciója és egyházi kötelességérzete kielégítésére.»⁵

¹ Életrajzai Pázmány Péterről, Vitéz Jánosról, Tomori Pálról, Váradai Péterről, Bakóczról, Karai Lászlóról, Henckel Jánosról, jellemrajzai a pápai diplomatákról és Mátyás király papi diplomatáiról, emlékbeszédei Horváth Mihályról, Ipolyi Antalról, Rómer Flórisról.

² *Századok* 1884. 89 s. köv. I.

³ Levele Ipolyihoz 1881 jún. 29-ről *N. Múz. I. t.*

⁴ *Akad. eml. beszéd* Ipolyi felett 1888 máj. 6.

⁵ *U. ott.*

Mert érezte, hogy «az író és pap között a személyben fennálló kapcsolat természete tanulságokban gazdag», s ennek a kapcsolatnak a következményei kiváltképpen a történetírás terén idézhetnek elő köteleesség-összeütközéseket, Fraknoi fiatal kora óta számolt ez összeütközések lehetőségével s igyekezett magát azok eseteire követendő irányelvekkel vértetni föl.

Már 1868-ban első, nagy Pázmány-kiadása előszavában hangsúlyozza, hogy «az események fölfogásában, az egyéniségek megbírálásában elfogulatlan és részrehajlatlan igyekeztem lenni; de nem vágyódom azok dicsősége után, kik az igazságosságot a közönyösséggel, a tárgyilagosságot a színtelenséggel azonosítják. A kath. egyházban Isten művét, a szabadság és haladás, a fölvilágosodás és jólét emeltyűjét látom; de azért nem kellett azon következményre jutnom, hogy minden intézmény, törekvés és egyéniség, mely katolikus jelleggel bír, szent, helyes és kifogástalan s mind ami a kath. egyházon kívül áll, rossz, helytelen és átkos». Mikor — sokkal később, már 1901-ben — közrebocsátotta vatikáni kutatásai alapján a *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a szentszékkal* című munkája első kötetét, — melyben, természetesen, számolnia kellett azzal is, hogy az egy katolikus irodalmi társaság, a «Szent István-társulat» kiadványa, — ennek előszavában, a kath. egyház hazánk körül szerzett érdemeinek dicsőítése után ezeket írja: «A történetíró hivatását: az igazság keresésében az elfogulatlanságot és előadásában a tárgyilagosságot, lelkiismeretesen igyekeztem betölteni. Köztudomású, hogy az egyházi írónak egyáltalán nem kötelessége elvitatni vagy elpalástolni az isteni mű gyarló szolgálainak tévedéseit és fogyatkozásait, melyek az egyháztörténet több lapjára homályt vetnek, de az egyház isteni szervezetén alapuló tekintélyét nem ingathatják meg». E helyes célkitűzés után a mű befejezésében¹ azután már határozottabban nyilvánul meg a pap-történetíró álláspontja, mely szerint «a tények néma ékesszólása hirdeti, hogy attól kezdve, amikor II. Sylvester a korona ado-

¹ III. kötet, 1903.

mányozásával a független magyar állam megalapítását lehetővé tette és biztosította, az országnak a török járom alól XI. Ince pápa hathatós közreműködésével történt felszabadításáig a magyar nemzet vallási, kulturái és állami életének minden nevezetesebb mozzanatában a pápák vezető és támogató, oltalmazó és mentő karjaival találkozott. A szentszék diplomáciája a szolgálatában álló emberek gyarlóságainak tüneteitől nem lehetett ugyan mindig ment, de a sötét pontok eltűnnek abban a fényárban, mely az atyai szeretet, a politikai bölcsesség és a nemes áldozatkészség nyilatkozataiból sugárzik ki. Amazokat föltárva, ezt nem homályosíthatjuk el». Hasonlóképpen nem fél attól, hogy azoknak az összeütközéseknek a tárgyalása, melyeket Magyarország uralkodóinak s államférfiainak álláspontja a szentszékkel szemben időnkint felidézett, «árnyékot vethetne arra a hódolatra, mellyel a magyar nemzet Szent Péter utódai előtt mindenkor meghajolt».

Fraknói munkái minden tárgyilagosságra való törekvése ellenére nem maradhattak ellentmondás nélkül. Elismerendő objektív ítélete például a főkegyúri jog kérdéseiben vagy a gr. Széchenyi Ferenc korabeli szabadkőművesség megítélésében, Bakócz birtokvágyának, Vitéz János pártütésének helytelenítésében. De tagadhatatlan bizonyos fokú közönye a nemzeti jogok melletti küzdelmek iránt ott, ahol azok a protestánsok jogainak kivívásával párosulnak, habár viszont elismerő a protestantizmus érdemei iránt a kultúra terén ; és kétségtelen, hogy a pápák politika tényeinek bírálatában való szabadság és bátorság tekintetében nemcsak Horváth Mihály, hanem a kifogástalan katolikusnak elismert Pastor is messze túlhaladja őt. Fraknói rendesen elsiklik az olyan — éppen a renaissance korában, melynek annyi művét szentelte — nagyon gyakori tények fölött, melyekben a vatikáni politikát vezető indítékok nem kifogástalanok. Szinte képtelen valami vitás kérdésben igazat nem adni a pápáknak, még ott is, ahol a tőle annyira csodált Mátyás királlyal álltak szemben.

Ahol aztán felfogása polémiát idézett elő, ott ő szilárdan és férfiasan megállotta helyét. Ismeretes polémiája

Kossuthtal a Martinovics-féle összeesküvés tárgyában; nálunk — mint már említettem — a közvélemény — Kossuthtal együtt — főképp vértanuhaláluk miatt, bizonyos eszményi fényben látta a magyar jakobinusokat, kik valójában nem oly nagyon veszélyes s kissé zavaros elméleteket hajhászó forradalmárok voltak. Fraknói meglehetősen alantas jellemnek mutatta be fejöket, Martinovicsot; ez sokaknak fájhatott, de a történeti igazság szempontjából a Fraknói adatai megdönthetetlenek. A *Budapesti Szemlé*ben Marczali szállott vele szembe, a Történelmi Társulatban gyakran volt heves összecsapása Thalyval, főleg a jezsuiták megítélése körül. Ő e támadásokat annál érzékenyebben fogadta, mert a papi rend ellen irányzottaknak tekintette, melyeknek célja a Történelmi Társulatban a «papi befolyás»-t megtörni; egyes protestáns írók is melléje állottak s elégtételül nagy többséggel megválasztották alelnöknek, amit ő ugyan el nem fogadott, de e kimenetelben mégis a maga diadalát látta s úgy érezte, hogy ezzel a káptalannak is, melyhez tartozik, becsületet szerzett.¹

A háború kitörésével reánk zúdult világesemények nagysága őt valósággal megbűvölte; nem hagyta ugyan teljesen abba történeti kutatásait, de mohón esett neki az egykorú események tanulmányozásának s irodalmi tárgyalásának, amit annál könnyebben tehetett, mert ez időben már Bécsbe tette át lakását, ahol közelebb volt az intéző tényezőkhöz s a levéltári forrásokhoz. Egész sorát bírjuk tőle a jobbára német nyelven is megírt értekezéseknek, melyek mind a háború kifejlődését és lefolyását, a hármasszövetség «agóniáját», Olaszország, később Románia hadbaszállását stb. tárgyzazzák. Ezzel az új feladattal szemben is Fraknói mindenekelőtt megalkotta magának elvi álláspontját, mondván, hogy a «történetíró a tárgyilagosságot, melyet régletűnt századok alakjaival és eseményeivel szemközt elsajátított, a hatalom tényleges birtokosai irányában is képes érvényesíteni».²

¹ Levele Ipolyihoz 1875. ápr. 1-ről, Rómer Flóriszhoz 1878. dec. 5-ről, Ipolyihoz 1885-ből: *N. M.*

² Tárgyalások az olasz neutralitás biztosítása érdekében. Különlenyomat, 1915. 31. lap.

A hatalom változó birtokosait nem is kímélte Fraknói e röpirataiban, de gondos és szorgalmas munkája ellenére a történeti igazság megismerését általuk nem vihette sokkal előbbre. Szerette e munkáiban hangsúlyozni, hogy ő nem mint publicista, hanem mint történetíró ítél e dolgokban, ez azonban éppen nagy tévedésről tanuskodik. A történetíró képzett és gyakorlott, történetismeretének szilárd alapján nyugvó ítélete megállapítható tények megítélésében mindenestre biztosabban igazodik el, mint a napi politika céljait szolgáló tollharcoloknak nem elfogulatlan s könnyen megtevésezhető bajnokaié. Azonban, hogy a történetíró mint ilyen ítélkezzék, arra mindenekelőtt az események teljes, mindenoldalú és biztos ismeretére van szüksége, ez pedig egykorú eseményeknél, melyeket csak a hírlapokból, a részesek közléseiből s a kormányok saját hivatalos kiadványaiból ismerünk, teljesen hiányzik; ez csak a későbbi események magasztaláról, mikor már sok hazugság szétfoslott és sok titokról lehullt a lepel, válik lehetségessé.

Ezen iratai egyikében¹ Fraknói elárulja azt is, ami a pápai hatalomról táplált ideális felfogásnak egészen megfelelő, de a gyakorlati politikában naivitás benyomását teszi, hogy ő 1915. május 2-án levelet intézett gr. Burián külügyminiszterhez, amelyben azt javasolta, szólíttassék fel a pápa, hogy elhagyva a Vatikánt, menjen el a Quirinálba az olasz királyhoz és személyes megjelenésével igyekezzék őt a háborúba való beavatkozástól visszatartani. Ez a javaslat ily alakban természetesen Bécsben sem fogadtatott el s még kevésbbé fogadtatott volna el Rómában, bár a pápa bizonyos békéltetési kísérleteket tényleg tett, melyek azonban eredménytelenek maradtak.

Azonban Fraknói nemcsak írói tollával szolgálta a tudomány és közművelődés ügyét, hanem becses szolgálatakat tett annak a tudományos munka megszervezése s a közművelődés eszközeinek elterjesztése körül is. Múzeumi könyvtári tevékenységéhez fűződő érdeme a *Magyar Könyvszemle* megindítása 1876-ban, mely által a magyar biblio-

¹ A hármasszövetség agóniája. *B. Szemle* 1917. 482. szám, 27. l.

gráfia s könyvtárügy állandó szakközlöny birtokába jutott. Ugyancsak ő indította meg a családi levéltáraknak örök letétképpen a Nemzeti Múzeumban való elhelyezését, melyet a közönség oly szívesen karolt föl, hogy eddig már a letéteményezett levéltárak száma 125-re emelkedett. Ennek az intézkedésnek a becse a kutató munka szempontjából rögtön szembeötlött, mert hiszen a családi levéltárak legnagyobb része azelőtt nem volt hozzáférhető, vagy legalább tudományosan nehezen használható, sőt legtöbbször nem is volt szakszerűen rendezett állapotban. Azonban egy másik, még fontosabb előnye ennek a központi elhelyezésnek csak újabban, viszonyaink változása következtében lett nyilvánvalóvá. Most, mikor hazánk két harmadrésze elszakított, most tudjuk csak megbecsülni a Fraknoi akciójának gondviselés-szerűségét, mert hány családi levéltár lett ezáltal és csakis ezáltal az ország részére megmentve.¹

A történelmi kutatás ügyét kívánta szolgálni Fraknoi a Római Történelmi Intézet nagylelkű megalapításával. Ez az intézet az alapító által már említett római házában tekintélyes könyvtárral s némi egyéb berendezéssel már 1895-től kezdve szolgálta rendeltetését, egyelőre azonban csak úgy, hogy Fraknoi benne lakván, sok esetben vendégül látta a kutatókat. Ezidőben látott napvilágot b. Hornig Károly veszprémi püspök bőkezűségéből a *Monumenta Romana Episcopatus Veszprimiensis* mintaszerű kiadványa. Később, mikor az alapító elköltözött Rómából, házáat egész berendezésével a magyar államnak ajándékozta oly kikötéssel, hogy az mint Magyar Történelmi Intézet az Akadémia egy külön e célra rendelt bizottságának vezetése alatt álljon. Az intézet ünnepélyes megnyitását megakadályozta a közbejött háború, melynek ideje alatt az épület, mint ellenséges állam tulajdona, zár alá helyezettvén, a spanyol kir. követség jóakaró oltalma alatt állott. A béke megkötése után az olasz állam sietett azt, mint kulturai célt szolgálót, rendelkezésünkre visszabocsátani s azóta az intézet alapítójának szel-

¹ Lásd e tárgyra nézve Áldásy Antalnak még csak kéziratban levő emlékbeszédjét Fraknoiról a Genealógiai és Heraldikai Társulatban.

lemében — bár küzdve a nehéz viszonyokkal — dicséretesen működik, azonban költségei fedezéséről az állam kénytelen gondoskodni, mert Fraknói azt a szándékát, hogy a fenntartás céljaira is megfelelő alapítványt tegyen, a beállott mostoha viszonyok következtében meg nem valósíthatta.¹

Tevékenysége a könyvtár- és múzeum-ügy felkarolása körül szélesebb alapot nyert s még hathatósabb lett, mikor a múzeumok és könyvtárak főfelügyelőjének állását foglalta el, melynek hatásköre hajlott kora mellett is élénken ragadta meg figyelmét. Szívesen járt vidéken is új intézmények létrejöttének biztosítása, vagy azok felavatása céljából; a külföldi könyvtárakban is különös figyelmet fordított a magyar bibliográfiát érintő jelenségekre, — mint említettük — kiküldetésben Konstantinápolyban is járt a Mátyás könyvtárának odakerült maradványait visszaszerezni igyekezően.

Már a múzeumok ügye, melyet oly lelkesen felkarolt, magával hozta Fraknóira nézve bizonyos közösgét a tudomány és a művészetek iránti érdeklődésnek. Ez az érdeklődés a művészetek iránt lelke legbensőbb hajlamának felelt meg s annak a felfogásnak, melyet ő az egyház művészetpártoló mecénátusáról alkotott magának s műveiben is sok nagy főpap érdeméért méltatott. Mindkét, 1874-ben és 1884-ben Budapesten rendezett ötvösműkiállítás elragadta őt, főképp azért, mert megmutatta, mily régi és nagy kincsei vannak a magyar kath. egyháznak.² Már 1870-ben cikket írt Ipolyi Arnold — akkor még csak kanonok — művészeti gyűjteményének ismertetésére.³

Mihelyt maga is tehette, a nagyobb javadalmasokét is meghaladó bőkezűséggel pártolta Fraknói a képzőművészetet, különösen kegyeletes célú megrendelések által; megfestette azt a képet, mely a nagyszombati egyetemnek Pázmány általi alapítását ábrázolja és főképp az ő buzgó-

¹ Lásd Áldásy emlékbeszédjét Fraknóiról az Orsz. Pázmány-Egyesületben: *Kath. Szemle* 1925 okt. 457—458. 1.

² Kelet nélk. levele Rómer Flórishoz. *N. M.*

³ 1871. máj. 19-iki lev. Ipolyihoz. *U. o.*

ságának s áldozatkészségének köszönhető, hogy a nagy egyházférfiú, kinek már életrajzával is emléket állított, Pozsony főtemplomában, hová temetkezett, méltó síremléket kapott. Ugyancsak ő gondoskodott róla, hogy II. Sylvester pápának halhatatlan tette, a magyar királyi korona adományozása a római Laterán-bazilikában egy magyar művész domborműve által megörökíttessék.

Fraknoi nemes művészpártolását azzal akarta megkoronázni, hogy Rómában a történeti intézet mellett a tanulmányaikat s munkájukat az örök városban folytató magyar művészeknek is házat emel. A ház felépült s az intézet szervezésére vonatkozó tárgyalások az 1904. év folyamában annyira haladtak, hogy az akkori vallás- és közoktatásügyi magyar miniszter indítva érezhette magát az alapítónak nagylelkű elhatározásáért a képviselőház nyilvánossága előtt köszönetet mondani.¹ Azonban az intézet jövőjének biztosítására vonatkozó tervek főképp egyházkormányzati téren váratlan akadályokba ütköztek, s e körülmény annyira elkedvetlenítette Fraknoit, hogy lemondva szándékáról, a művészeti célokra szánt római házat eladta.²

Boldogult nagyérdemű tagtársunk élete, hosszúsága ellenére nem lett volna ránk nézve oly gazdag, oly termékeny és hasznos, ha ő annak felhasználásában mesternek nem bizonyult volna. Egyízben azt írta Ipolyinak, hogy az «ars fruendi» tudományában senki oly virtuozitást nem ért el, mint ő, t. i. Ipolyi.³ Ez esetben a levélíró vagy a saját lelke tükrében látta annak jelességét, kit megdícsérni akart, vagy csakugyan eltanult valamit Ipolyitól, kit különben is oly nagyra tartott. Az bizonyos, hogy az élet művészetét, azt a képességet: az életet okosan, szépen és hasznosan élni át, alig sajátította el valaki oly teljesen, mint Fraknoi.

¹ *Képviselőházi Napló* 1901—1906. XXVIII. köt. 81. l.

² E meghiusult alapítás történetét a vonatkozó levelezés közlésével maga Fraknoi mondja el abban *A Római történeti és művészeti intézetek ügyében* című kis füzetében, melyet 1905-ben «jóakaróihoz és barátaihoz» intézett «bizalmas előterjesztés» alakjában nyomtatott ki. (Akad. Könyvtár.)

³ 1884 okt. 31-ről k. levél. N. M.

Ezt részben életbölcseletétől egyensúlyozott lelkiéletének köszönhette; mikor valami mellőztetés érte, azt írta egy barátjának: «Régi elvem: esztelenség meg nem becsülni azt, amit birunk, mert még többet nem értünk el.»¹ De az öntudatosá lett életművészet nála főképp három elemből alakult ki: barátságaiból, utazásaiból és munkaszeretetéből.

Fraknoi rendkívül jó barát tudott lenni. Még ma is élünk néhányan, kik barátságával dicsekedhettünk s erről tanuságot tehetünk. Persze barátai legtöbbször már vele együtt a sír takarja. Akit barátságára méltónak ismert meg, ahhoz aztán többnyire az egész életen át híven ragaszkodott, azért mindent megtenni kész volt s azzal kereste is az együttléteket. Bár érzékeny természetű volt, könnyen engesztelődött s egyáltalán nem volt haragtartó; így aztán lehettek régi barátságai. Rómer Flóris, Bubits Zsigmond, br. Hornig, Trefort, Ipolyi, gr. Zichy Géza, Tárkányi Béla, Szilágyi Sándor, Grünwald Béla, Szily Kálmán, később Szalay Imre s Fejérpataky is meghitt barátai voltak; bár a Történelmi Társulatban néha szembekerültek, tartotta a jó barátságot Pulszkyval és egész családjával is. Az együttes utazás legerősebb próbája a baráti összhangnak, s ő mégis szeretett együtt utazni Treforttal, Szilágyival, Tárkányival, Bubitscsal, s hívogatta őket, ha nélkülök járt külföldi szép helyeken. Rendkívül vendégszerető volt, szerette a baráti Symposionokat, melyeknél nem annyira az ingyenség, mint inkább a kölcsönös bizalmas megnyilatkozás és eszmekeltő társalgás vitte a főszerepet; az ily baráti összejövelekbe szellemes nőismerőseit is szívesen bevonta. Amint maga szeretett vendégeket látni, úgy örömmel ment el barátaihoz is vendégül; különösen a bars-szentkereszti püspöki vár, melyhez a Pázmány Péter emlékei is fűződtek, volt az Ipolyi ottani püspöksége idejében legkedveltebb vidéki tartózkodási és üdülőhelye.

Leggyöngédebb volt viszonya Rómer Flórishoz és Ipolyihoz, s e viszony emlékét számos levél is őrzi. Rómert, ki jóval idősebb volt, mint ő, atyjaként tisztelte, apám-uram-

¹ 1897 márc. 24-ről k. lev. Örtvayhoz. *U. ott.*

nak szólította néha tréfásan leveleiben, magát pedig fiának vallotta. Ipolyi iránt nemcsak barátsággal, hanem határtalan tisztelettel, mondhatni rajongással is viseltetett. Az idősebbnek, Ipolyinak korai haláláig eltartott szép viszony létrejött tulajdonképpen sajátságos véletlennek volt köszönhető. Mint központi szemináriumi papnövendék, Fraknói ugyanannál az antikváriusnál szerezte könyveit, akihez Ipolyi is járatos volt; ettől hallotta, hogy ez utóbbi, mint akkor már hírneves tudós, az ő személye iránt érdeklődött és ígérte, hogy éppen akkor pályadíjat nyert, még csak kéziratban létező munkája átdolgozásában segítségére lesz. Fraknói rögtön levelet írt Ipolyinak, hivatkozott rá, mennyire tiszteli őt, mint a *Magyar Mythologia* szerzőjét s kérte «kegyeskednék az ifjúnak, ki alig lépte át azon nagyterjedelmű labirint küszöbét, melyben az érett férfiú is könnyen eltévedhet, segédkezet nyújtani».¹ Rátaláltak egymásra s a viszony oly gyorsan fejlődött, hogy öt évvel később a fiatal pap az esztergomi levéltárakban már a hírneves kanonok számára kutat, még később a *Magyar Encyklopédia* szerkesztésében az ő utasításait kéri, s 1872-ben az akkor már püspöki méltóságra emelkedett Ipolyinak Pesten — mint maga vallja — «ügyviselője, teljhatalmú minisztere», s ezt az állást örömmel akarja tovább viselni, neki utazásairól, kutatásairól beszámol. Mikor pedig az ő legnagyobb öröme Nagyváradra, az ő kanonoki székhelyére áthelyezett püspök hirtelen meghal, levélben vallja, mily mérhetetlen rá nézve e veszteség, mily kimondhatatlan a fájdalom, mely lelkét eltölti; napról-napra jobban siratja az elhunytat!²

Különösen tanulságos az, miképpen tudta Fraknói magára nézve megszámálhatatlan utazásait és váltakozó tartózkodásait élvezetessé tenni. Mindig a vágy vitte s a vágyat kielégítő gyönyörködés jutalmazta meg. Egyszer az erdőbe, máskor a havasok közé, még máskor a tengerhez, majd meg keleti, de legtöbbször olasz földre vágyott és sohasem késett vágyát azon frissében kielégíteni. A hazai helyek

¹ 1860 okt. 27-ről k. levél. N. M.

² 1861-től kezdve írt számos, részben kelet nélküli levél Ipolyihoz. U. ott.

között a már említett Bars-Szentkereszten kívül különösen a Püspök-fürdő erdei magánya vonzotta és a Tátra bérci ; ez utóbbiakat öreg korában télen is föl szerette keresni s e látvány leírhatatlan gyönyörűségei jótékonyan hatottak rá.¹

Bámulatos az a mindvégig megőrzött fiatalos lelki üdeség, amellyel benyomásokat fölvenni, a látottakban gyönyörködni tudott, azok fölötti elragadtatását másokkal közölni sietett. Maria-Wörth csöndes, elszigetelt magányában szeretett egyedül csolnakázni ; Veldesben azt találja, hogy az ottani tó Ausztriának bár legkisebb, de legszebb tava ; napi munkájának elvégzése után fürdik, csolnakázik, sétál ; a vár komorságát összehasonlítja Bars-Szentkereszt élénk derűségével ; jár az Ampezzo-völgyben, hol a Dolomiták nagy benyomást tesznek rá, meglátogatja Heiligenblutot a Gross-Glockner tövében. Abbaziába, Voloscába a tenger vonzza, a ligetek balsamos illata, a séták az olajfák árnyékában, itt minden ambicióból kigyógyultnak érzi magát, csak egészséget, munkakedvet, békességet kíván ; néha oly szépnek tűnik fel neki e tengerpart, hogy fölöslegesnek találja Nápolyba vagy Nizzába menni. Németországban Goslar ragadja meg figyelmét, a német császárok ősi székvárosa. Kopenhágai látogatása alkalmat ad neki, hogy megfürödjék a Sund hullámaiban ; Scheveningenben is fürdőzik s ott angolul tanul és ellátogat a régi Leydenbe gr. Apponyi Sándor társaságában. Angolországban Trefort a kalauza ; főképp Durham és Edinburgh ragadják meg figyelmét ; Cambridgeben az anglikán vespera meghatja, bámulattal és tisztelettel ír az angol kultúráról. Krakóban is tölt 3 napot, ami régi vágya volt s e város túlszárnyalja várakozásait.²

Majd keletnek fordul ; Athén is meghaladja felfokozott várakozásait ; az Akropolis kétségkívül legszebb, leg-tiszteletreméltóbb romja a világnak, mélyen meg van hatva, mikor először szent megilletődéssel jár oszlopai között ;

¹ Levele Ortwayhoz 1906 febr. 11-ről. *U. o.*

² 1875., 1878., 1879., 1880., 1883., 1884., 1885. és 1886. évekről való s részben kelet nélküli levelei Römerhez, Ipolyihoz és Pesty Frigyeshez. *U. ott.*

Eleusist, Korinthot, Mykenét és Korfut is meglátogatja. Palesztinában nagyon boldog napokat töltött; a lovaglást és a sátrak alatti tanyázást fölötte élvezetesnek találta. De a legnagyobb benyomást Konstantinápoly teszi rá; azt írja, hogy mindaz, amit életében látott, elhomályosul e hely ragyogó szépsége mellett. Ismételve jár ott s első ízben tizenöt «boldog» napot tölt a török fővárosban, melynek szépségei annyira elragadják, hogy folytonos extázisban él. Konstantinápolyról kellene elmondani, hogy «veder e poi morir»; csak most van valódi fogalma a természet szépségeinek sokféleségéről. Mily kár, — mondja, — hogy a világ e legszebb helyét oly nép bírja, mely a keresztény civilizáció esküdt ellensége ma is, mely lassan bár, de feltartóztathatatlanul megy az enyészet felé és pusztulás színhelyévé teszi e földi paradicsomot.¹

A Fraknói külföldi tartózkodásának túlnyomó része azonban Olaszországnak jutott; keresztül-kasul járta ez országot, legtöbbit oly helyeken időzve, ahová tanulmányai vonzották. Elragadtatással ír Pegliről s különösen a bordigherai pálmaligetéről, Flórenc, Ravenna fenséges műemlékei ritka élvezetet nyújtanak neki. Bellaggio, a comoi tó partján elbájolja őt; ábrándjait és álmai hó óhajításait megvalósítva látja itt, sőt a valóság hihetetlen mértékben meghaladja azokat. Kimondhatatlanul boldognak érzi magát itt, hol — különösen a Villa Serbelloniban — «a természet fenséges szépségei a komfort minden előnyeivel karöltve jelennek meg». Sajnálja — úgymond, — hogy nem költő, mert csak költő lenne képes leírni e hely minden bájait.²

Legotthonosabbnak érzi magát természetesen az örök városban. Rómának rá sajátyszerű varázsa van és mégis oly otthonosan érzi magát benne már első látogatásai alkalmával, mintha mindig ott élne. Májusban szeret leginkább ott lenni, mert tavaszi pompájában legszebb az olasz föld,

¹ 1886., 1906. és meg nem jelölt évekből való levelek Rómerhez, Ipolyihoz és Ortvayhoz. U. ott.

² 1874., 1878. és 1879. évekből való levelek Ipolyihoz és kelet nélküli levél Gyulai Pálhoz. U. o.

hosszú sétákat tesz és élvezi a természetet; koronkint leül a romokra és olvas a régi Rómára vonatkozó könyveket. Sehohsem érzi magát oly jól testileg és lelkileg, mint ott, hol az ókor és a keresztény világ nagyszerű emlékei mindig új élvezetet nyujtanak és felfrissítik a lelket.¹

A Fraknoi öntudatosá lett életművészetének harmadik eleme gyanánt munkaszeretetét jelöltem meg. A munkaszeretet vitte rá, hogy irodalmi munkáját — ami pedig a tudományos jellegünél nem könnyű dolog — tudta úgy berendezni, hogy azt bármely tartózkodási helyén elővehesse és folytathassa. Ezzel elérte azt, hogy legkedveltebb tartózkodási helyeinek kellemei lendületet adtak munkájának s hogy viszont a pihenést és életélvezetet azokon a szép helyeken megédesíthette a teljesített munka tudata. A veldeai várban oly boldog, oly jó kedvvel és sikerrel dolgozik, mint régóta nem; valóságos furor scribendi szállja meg, reggeli félhatkor már íróasztalánál ül és dolgozik délutáni ötig, hogy aztán üdüljön. Scheveningeni tartózkodása alatt mintegy húsz nyomtatott ívet írt meg a pápai legátusok életrajzaiból. Bellaggióban a Villa Serbelloniban egész nap a kertben, pálmák, ciprussorok és magnoliák közt dolgozik; és hogy megy a munka! mindennap három ívet ír meg a II. Lajos korából és ugyanannyit az országgyűlések történetéből. Rómában 1896-ban többet és nagyobb kedvvel dolgozik, mint 30 év előtt; 1898-ban is ugyanott még a régi szenvedéllyel dolgozik és sokféle terve van. Ellenben Budapestre érve, irigyli távollevő barátját, ki nyugodtan dolgozhatik, míg az ő élete annyira zaklatott.²

Csak aki így tudta a maga munkásságát berendezni s magára nézve élvezetessé tenni, csak aki úgy érezte, mint ő, hogy az élet legfőbb kincse az egészség és a munkakedv tartós megőrzése,³ csak az végezhetett életében oly rengeteg

¹ 1881., 1884., 1885., 1886., 1896. és meg nem jelölt évekből való levelei Rómerhez, Ipolyihoz, Ortwayhoz és Pestyhez. *U. o.*

² Kelet nélküli levelei Ipolyihoz, Gyulaihoz és 1896., 1898., 1902. évi levelei Ortwayhoz. *U. o.*

³ Levele Ortwayhoz 1896 január 1-ről. *U. o.*

munkát, mint Fraknói, s pedig úgy, hogy műveiből seholsem érezhető ki a fáradás, az erőtletés, a közöny, a robotolás; mindegyikben benne van egész lelke, mindegyikből kisugárzik annak a gyönyörűségnek a melege, amelyet neki a mű létrehozása szerzett.

Nagy, rendkívül nagy és becses az a szellemi kincs, melyet a Fraknói hosszú életének ernyedetlen munkássága reánk hagyott. Mi e nagy ajándékot semmi egyébvel nem hálálhatjuk meg, mint a kegyeletes megemlékezéssel. És vajjon lerójuk-e méltóan ezt a tartozásunkat?

A boldogult egy 1882 nyarán, mikor svájci útjára készült, Ipolyihoz intézett levelében tréfálva azt írta, hogy ha netán valahol ott veszne Svájc jégmezőin, tartson az ő nagy barátja fölötte szép emlékbeszédet és hagyatékából állíttasson neki szép renaissance síremléket a nagyváradi templomban.¹ Bizonyosan olyan sírokra gondolt, aminőket Andrea Sansovino, a két Rosselino és Desiderio da Settignano állítottak Róma és Flórenc templomaiban előkelő és nevezetes papi személyeknek.

Ebből az óhajtaból semmi sem valósult meg. Nem Ipolyi tartott fölötte, hanem ő tartott Ipolyi fölött már hat évvel később emlékbeszédet, és a nagyváradi templom, az ő kanonoki temploma, a Szent László egykori sírtemploma — ma idegent ural.

Hanem hogy a Fraknói Budapesten levő sírját — mint oly sok jelesünkét — még ma is csak egyszerű fejfa jelöli meg, az már nehezen egyeztethető össze a kegyelettel és hálával, mellyel emlékének tartozunk. Az idők sanyarúsága s a csapások, melyek bennünket értek, megkövetelhetik, hogy minden erőnket a jelen és jövő elutasíthatatlan feladatainak szenteljük. De annak, amit a jövőért alkotunk, erkölcsi alapját ingatná meg az, ha létrehozását a mult iránti hála súlyos elmulasztásával vásárolnók meg.

¹ 1882 jún. 22-iki levél. *U. o.*

*Fraknoi műveinek időrendi összeállítása.**

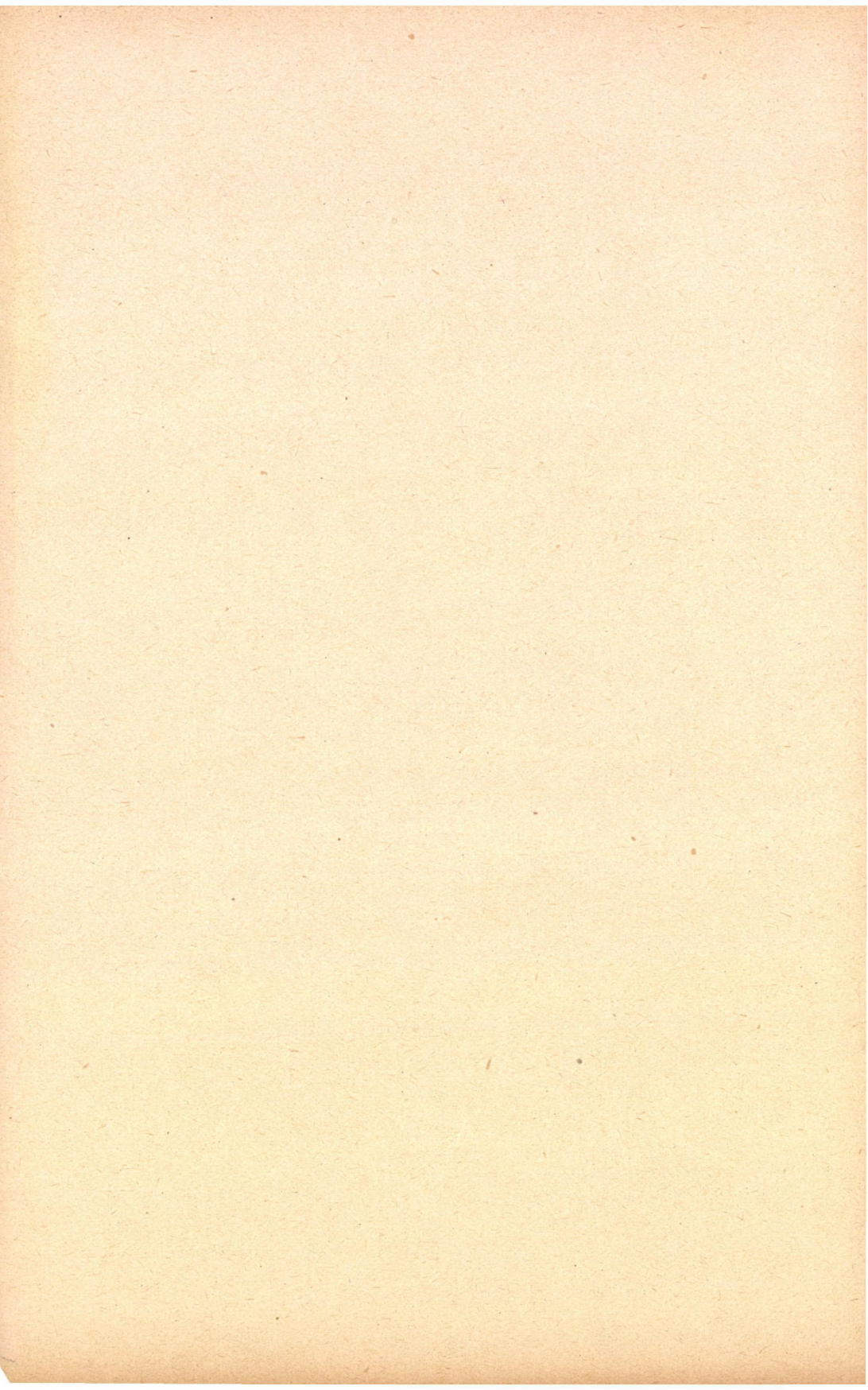
1861. A magyar nemzet műveltségi állásának vázlata az első fejedelmek korában és a kereszténység behozatalának története. Az Akad. ált. jutalom-mű (Frankl V. név a.). Pest, Emich G. kiad. Scitovszky primásnak ajánlva.
1863. A nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti fejlődése (Frankl név. a.), Pest, Pfeiffer F. — A magyar főpapok a trienti zsinaton. A zsinat befejezésének három százados emlékére (Frankl n. a.). Esztergom, Horák.
1864. Magyarország története kath. gymnasiumok középosztályai számára, II. jav. kiad. (Frankl n. a.). Pest, Pfeiffer F. — Pázmány kineveztetése túróci préposttá (Frankl. n. a.). Magyar Sion.
1867. A párisi béke (Frankl n. a.). Századok.
1868. Pázmány Péter és kora (Frankl n. a.). Simor primásnak ajánlva, Ráth Mór, I. kötet. Egy ismeretlen Corvin-kódex Rómában és Spanyolországi levéltári kutatások, mindkettő a Századokban (Frankl n. a.).
1869. Pázmány Péter II. kötete. Tanulmányok spanyolorsz. állami levéltárakban. Dr. Gindely «Gesch. d. 30-jähr. Krieger» ismertet. Századok (Frankl n. a.).
1870. Lukácsi Kristóf: Magyarok őselei ismertet. Századok (Frankl név a.).
1871. Az eperjesi béke 1633-ban. Lányi-Knauz, könyvismertetés. Pethő Sándor címeres leveléről. Századok (Frankl n. a.).
1872. Pázmány P. III. kötete. A magyar nemzet története I. füzet. Házi könyvtár. Henckel János, Mária királyné udvari papja, Akad. értekez. Pest, Eggenberger. A Révay-család levéltáráról. A vármegyék tört. monográfiáinak tervrajza. Az 1514-iki porlázadás története. Corvinus Jakab jegyzőkönyvéről. Századok (Frankl n. a.).
1873. A magyar nemzet története II. és III. füz. A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században, Akad.-pályadíj. kiadv. Révai Ferenc nádori helytartó fiainak hazai és külf. iskoláztatása 1538—1555. Akad. ért. Eggenberger. Pázmány Péter levelei I. kötet, Hipolit érsekről. Javaslat az áll. levéltár felállít. és szervez. iránt. Közlemény a b. Révay-család levéltáráról. Berger Illés magyar története. Egy XVI. századb. magyar fűvész és orvos. Valamennyi a Századokban (Frankl n. a.).
1874. Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században; akad. értekez. Eggenberger. A magyar ország-

* Ez az összeállítás nem tarthat teljességre igényt, mert Fraknoi különböző folyóiratokban elszórt kisebb dolgozatainak némelyike elkerülhette a szerző figyelmét.

- gyűlések története 1526—1581. Akad. Ráth M. I. köt. Melanchton és magyarorsz. barátai. Bpest, Athenæum, u. az németül Dux Ad.-tól. Franklin. Jacobus Paleologus, könyvismeretés, A kancelláriai irattárról. Századok (Innen kezdve Fraknoi n. a.).
1875. A magyar országgyűlések története II. és III. köt. Adatok a hazai és külf. iskolázás történetéhez a XV. és XVI. században. Az Illésházy-levéltárról. II. Lajos számad. könyve. Ujlaky Miklósról. Századok.
1876. A magyar országgyűlések története IV. köt. Werbóczy István a mohácsi vész előtt. Pázmány ismeretlen műveiről. Huszár Gál Kassán. Dudik könyvének ismertetése: A kalandorok történetéhez. A királyválasztási tárgyalások 1563-ban. II. Lajos udvara; valamennyi a Századokban. A protestantizmus terjedése Sopronban. Új Magyar Sion.
1877. A magyar országgyűlések története V. kötet. Skizze der Kulturzustände Ungarns etc.
1878. II. Lajos és udvara, tört. rajz. Franklin. Olcsó Könyvtár Zrednai Vitéz János politikai beszédei. Vitéz János kézíratainak ismertetése a Századokban. Martinovics és társainak összeesküvése I—III. rész. U. ott.
1879. Martinovics és t. összeesküvése folyt. IV—V. rész. Századok. Vitéz János esztergomi érsek élete. Szt. István-Társulat. A szekszárdi apátság története. Franklin. I. köt. A magyar országgyűlések története VI. köt. Horváth Mihály emlékezete. Ráth M.
1880. Martinovics és társai összeesküvése, önálló kötetként. Ráth M.
1881. Tomori Pál élete I—III. A m. kir. udvar lelkészei; mindkettő a Századokban.
1882. Magyarország és a Cambrai liga. Századok.
1883. Várad Páter kalocsai érsek élete. Századok. Magyarország és a Cambrai liga önálló kötetként. Athenæum; u. annak német kiadása.
1884. Magyarország a mohácsi vész előtt, a pápai követek jelentései alapján. Szent István-Társulat. Várad Páter kalocsai érsek élete, önálló kötetként. Athenæum; Évi jelentés a vatikáni magyarországi okirattárról. Századok.
1885. II. Ulászló királlyá választása, I—III. Századok.
1886. Pázmány Péter, a Magyar Tört. Életrajzok kötete. Ungarn nach d. Schlacht bei Mohács, Schwicker ford. W. Lauffer. XI. Ince pápa és Magyarország felszabadít. a török uralom alól. Szent István-Társ. Andreas Pannonicus munkái: Irod. tört. em. lékek. Monumenta Vaticana Hungariæ, I. és II. sorozat; mindkettőnek első kötete.
1887. Brutus Mihály, Báthory István udvari történetírója. Századok.
1888. Ipolyi Arnold emlékezete, akad. eml. beszéd, Hornyánszky.

- Bakócz Tamás primás birtokszerzeményei, Századok. Monumenta Vaticana I. sorozatának II. és III. kötete.
1889. A Monumenta Vaticana I. sorozatának IV. és V. kötete. Erdődi Bakócz Tamás élete (Tört. életr.). Carvajal János bíbornok magyarországi követségei, akad. értekezés.
1890. Hunyadi Mátyás király, tört. életrajzok. Cesarini Julian bíbornok, magyarországi pápai követ élete, Bpest, Hornyánszky.
1891. Monumenta Vaticana első sor. VI. kötete (Mátyás kir. levelez. a pápákkal). Mátyás kir. életrajzának német kiadása. Freiburg i. Breisgau.
1893. A Szent Istvántól Rómában alapított magyar zarándokház. Bpest, Athenæum.
1895. A m. kir. kegyúri jog Szt. Istvántól Mária Teréziáig. Akad. kiadványa.
1896. A Hunyadiak és Jagellók kora ; a Magyar Nemzet történetének (millenáris kiadás) IV. kötete. Trevisoi Simon életrajza, Századok.
1897. Anna szász hercegnő mint magyar trónkövetelő. Századok.
1898. Pechinoli Angelo pápai legátus Mátyás udvaránál. Kathol. Szemle. Karai László budai prépost, a könyvnyomtatás meghonosítása Magyarországon ; akad. értekezés. Mátyás király magyar diplomatái.
1899. Prolegomena et Monumenta rom. cath. episcoporum Vesprimiensis dioec. Két kötet. Werbőczy István Életrajza. Tört. Életr. Oklevéltár a m. kir. kegyúri jog történetéhez ; akad. kiad. I. köt.
1900. Petrarca és Nagy Lajos ; akad. értekez.
1910. Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkal. Szent István-Társulat. I. köt. Egy pápai követ Mátyás udvaránál. Olcsó Könyvtár. Possevino nagyváradai látogatása 1583-ban. Nagyvárad, Szent László-Társ. Szent László levele a montecassinói apáthoz ; akad. értekez.
1902. Magyarország, egyh. és polit. összekött. stb. II. köt. Gr. Széchenyi Ferenc : Magy. Tört. Életr. Egy jezsuita diplomata hazánkban. Bpest, Stephaneum. Papst Innocenz XI. u. Ungarns Befreiung von d. Türkenherrschaft, ford. Jekel Péter, Freiburg i. B.
1903. Magyarország. egyh. és polit. összekött. stb. III. köt. Papa Innocenzo XIe la liberazione dell'Ungheria dal giogo Osmanno, ford. Óváry L. Firenze, Seeber.
1904. II. Rákóczi Ferenc vallásos élete és munkái, Athenæum.
1905. A római történeti és művészeti intézetek ügyében bizalmas előterjesztés jóakaróihoz és barátaihoz. Franklin.
1906. Mária, V. István leánya, nápolyi királyné. Franklin.
1912. A római magyar Seminarium története, írta Pannoniai Arator István 1579-ben, ism. Fr. Stefaneum.
1913. A királyi trónöröklés rendje az Árpádok idejében, Kath. Szemle. Nagy Lajos házassági politikája. Franklin.

1914. Mátyás király és a Hohenzollernek diplom. érintkezései. Franklin. Ungarn u. die Hohenzollern. München. Mátyás törekvései a császári trónra; akad. értekez.
1915. Wann u. wie soll man Frieden schliessen? Wien.
1916. Az osztrák-magyar kormány területi ajánlatai Olaszországnak. Bp. Szemle. Tárgyalások az olasz neutralitás biztosítása érdekében. U. ott. Diplomáciai tárgyalások Romániával 1914—1916. U. o. Egyháznagyok a magyar középkorból: Bibl. Vitæ Bpest, Élet kiadása.
1917. A magyar országgyűlések befolyása a külpolitikára. I. Bp. Szemle. A tolnai országgyűlés külügyi akciója 1518-ban. U. ott. A hármasszövetség agóniája. Franklin. Kritische Studien zur Geschichte des Dreibundes. Bpest, Kilián.
1919. Die ungarische Regierung u. die Entstehung des Weltkrieges. Wien, Seidel.
1921. A magyar királyválasztások története. Athenæum. Martinovics élete. Athenæum.
1922. A Habsburgház trónöröklési jogának megállapítása az 1687/8. évi országgyűlésen. Athenæum.
1923. Gróf Andrássy Gyula és a pápaválasztás 1878-ban. Bp. Szemle. A bécsi Pázmány-intézet megalapítása. Stephaneum.
1924. A Biblioteca Corviniana és a Neoplatonismus divata. Bibliofil Szemle. A Corvina-könyvtár alapítása. Bp. Szemle.
-

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA